Республиканын ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың августа 31-де үнүп эгелээн

№ 59 (15741) ◆ 1996 чылдың апрель 26, пятница ◆ Ат салган шагы 21.30. ◆ Садар өртээ 500 рубль.

РЕСПУБЛИКА: хүн бүрүнүң амыдыралы

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, ЭСКЕРИГЛЕР

Час—келир дүжүтке

магадылал

ХООМАЙ ЭВЕС

Сүт-Хөлде «Сүмбер-Уула» колхоз бо чазын 700 гектар шөлге тарылганы чорудар, 600 гектары суггаттыг чер болуп турар. Часкы хову ажылдарыга белеткелдер ында кандыг байдалдыг чоруп турарын сонуургаарымга, ажыл-агыйның агроному Кайгал-оол Сарыглар мынчаар харыылады:

— Бо чылын тараа культураларын 500 мал чемин 100 ажыг, картофельди үш, ногаа аймаан бир гектарга тарын олуртуру көрдүнүп турар чүве. Анаа ажыглаар янзы-бүрү үрезиннер айтырыгы арай нарыыдан турары чажыт эвес. Болгустуң курлавырывыста 30 тонна кызыл тас бар ар ай, сула чинге-тараа бисте чаңгыс-даа бор эвес чок. Ындыг-даа болза чок үрезиннерни оон моон сураалап өске үүлдер-биле орнажылга садыглаашкынны кылып турган, тып алырының аргалары бар. Ылангыя Кызылда сайгарылга базазы биске деткимче дузаны бээрин аазап турарлар. Оон черле чүве бүде бээр дээрзиге иде еливис улус. Оларның биске чедирген деткимче дузазын кайын халас четтирге бээр деп бис. күску дүжүт биле санажып толээр аппар. Ындыг аргаларны эпир чылын база ажыгладывыс, ол кайы-даа талага ажыктыг боор чорду.

Картофель үрезининге орнажылга хевирлиг чуга кылырывыска Кызылдың бүдүрүлге чери бистен даг дузу негээр болду. Ам канчаар оларның неделдези-биле Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезибиле садыглажылгалыг керээ чаргаш, Дус-Даг-дан дус сөөртүр ужурга таварыштывыс. Бо хүннерде оон сөөртүлгезин чорудар бис.

Гарылга шөлү колдуунда суггат ажыглаар, аңаа ажылдаар кижилерни оо хүннерде четчелеп турускан. Ниитизиоиле үжеп кижини орта хаарга тудар оларның ажылдаар ужурлуг шөлдерин хуваап, ыжыглаан. Дериг-херектелдер-оиле хандырылга багаа эвес, ындыг-даа болза суггатчыларның кедер идиктери ыракта чедишпес. Эрткен чылын каш санныг идиктерни үлеп берген бис, оларның шынары ажжок багаа болган. Бо суггатта оны катап ажыглаар арга чок апарган, ол талазыбиле ажжок бергедежип тур бис.

Эрткен чылдан бээр агаар-бойдус ажжок өскерилген моон мурнунда чылдарда суггатты апрель 10-дан эгелеп чоруда бээр турган чүве. Ам ындыг эвес, дыка орайтады чорудар апардывыс. Шөлдерже арыктар тыртар дээрге чер ам-даа шак доң хевээр. Андазын бизи тайың турардыр. Чер эрип, хөрзүн чымчаарын маңаар апардывыс. Эрткен чылын апрель 20 ажыл чорда арык тыртып, черни суггарып, тарылга-чажылданы шалыңкын темпбиле кылганывыстың түннелинде, күзүн дүжүттү хоомай эвести ажаап алдывыс.

Ам техника аймаанга доктаай кааптайн. Часкы хову ажылдарын чорударынга илчирбелиг 6, дугуйлуг 4 тракторларны саара тудар. Оларның септелгезин чоруткан, оон кожуг машиналарын четчелеп белеткээн. Кывар-чаар үүлдер, артык кезектер айтырыы бисти дүвүредип турар ийин. Маңаа база-ла орнажылга, садыглаашкын аргаларын ажыглап турган, оон-моон тыптынып, диленир чоруккa таварышкан.

Шөлде-Тейде бригада төвүнүң септелгезин дооскан. Чер ажылдакчылары база механизаторларның ажылдаа. чурттаарынга гаарымчалыг байдалды бөдүүн арга-биле дерип кылгылаан. Часкы сезонның ажылдакчылары кожуун төвүнге эмчинин тускай шинчилгезин база эрткеннер, кадыкшыл талазы-биле ажылдап болур арга-шинектиг болганнар.

Часкы хову ажылдарын эрттирери-биле аъш-чем аймаан баш удур белеткээш, курлавырлап алдывыс. Мынчап кээрге, часкы сезонну эрттиреринге байдалывыс «изиг-даа, соок-даа эвес» ойтавында ийин. Ам кол-ла сорулга — чер эрирге суггатты шынарлыг чорудуп, тарылганы шалыңкын темп-биле чорудары болур.

Карыма ТҮЛҮШ.

ДУЗАНЫ КӨРГҮЗҮП ТУРАР

«Алдан-Маадыр» совхозтуң директору Ю. М. Бызытпаа чер ажылының специалистери-биле демнежип алгаш, бо чылын тарыыр тараа культураларының үрезинин тып алгаш, 50 гонна ак-тараанын үрезинин теп шанда эккеп алган, арткан арбай, сула, чинге-тараа үрезиннерин чугаалажып алган.

Совхозтуң чер ажыл-агыйының ажылдакчылары, суггатчылар, албан черлериниң организацияларның коллективтери буга-сумунну аштап, арыглажып, часкы суггарылганы кылырынга дузаны көргүзүп турар.

Дадар-сол МОНГУШ.
Кожуунда «Шынның» корреспондентизи.

Бистиң аалчыбыс

НАЙЫРАЛ УЛАМ БЫЖЫГАР

Кыдат Улус Республиканың Иштики Моол автономнуг районунда «Сань-Жун» компаниялың чиигиве директору дээрги Хасы Кызылда аалдап келген. Оод-биле кыска интервьюну парладывыс.

— Дээрги Хасы, силериниң Тывада келген албан чоруударның сорулгазы чүү болуп турар ирги?

— Сорулгам улуг. Эрткен чылын Тыва Республиканың Чазак делегациязы КУР-нуң Иштики Моол автономнуг районунга барып, ийи чурттарның аразында экономика, культура, эртем, спорт болгаш өске-даа адырларга найыралдыг харылзааларны калбартырының дугуржулгазын чарган чүве болгай. Силернің делегациядарның составынга ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак, ТР-ниң Калык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга яамызының сайыды Б. К. Күдерек, «Шын» солуннуң кол редактору В. Ф. Чаламба болгаш өскелер-даа киржип чораанар.

Ол дугуржулгага дүүштүр найыралдыг түгү харылзааларны калбартырының оруктарын улам тодарадыры-биле кыдат бараанналрның делгелге-ярмарказын Кызылга ажыдарынга киржип келгеним бо. Оод-биле кады бир үүлдү демдеглеп каайн: бо хүннерде Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцин Кыдат Улус Республикада албан чоруун кылып турар болгай. Бо дээрге КУР-нуң болгаш Россия Федерациязының, оод иштинде Тыва Республиканың, КУР-нуң Иштики Моол автономнуг районунуң аразында бижыгын орар найыралчы харылзааларның улам калбарарының херечизи-дир деп бодай-дыр мен. Кажан Тыва Республиканың Чазак делегациязы биске чоруп турда, ол ышкаш дугуржулгага ат салып турар үеде ТР-ниң Президентизи үлетпүр, транспорт, улусчу медицина айтырыгларын, рынокту ниити хөгжүлдезин онзалап сонуургаар кижи болган. Кыдат бараанналрның делгелге-ярмарказыдаа оод-биле бүрүн холбашкан чүве.

Делгелге-ярмарка апрель 26-28 хүннеринде ажылдаар, оны арттирериге Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг болгаш чурттар аразының харылзаалар яамызы, «Тыва ярмарка» күрүне бүдүрүлгези болгаш «Байлак-Импекс» тыва-кыдат садыг компаниязы улуг деткимчени көргүзүп, дузалап турарынга өөрүп четтиргенимни баш удур илередип ор мен.

— Делгелге-ярмаркага кандыг бараанналрны көргүзүп, таныштырар ирги?

— Бистин бир кол сорулгавыс рынокту ханы өөренип көөрү болганда, баштай Кызылда» Кыдатка, оод иштинде Иштики Моол автономнуг районга бүдүрген, шынары куду үүрмек бараанналрны аажок улуг өртекке ыят чок садып орар кижилерни-даа көрдүм. Ол рынок эвес-тир ийин.

Бистин делгелге-ярмаркада колдуунда-ла үлетпүр бараанналры, оод иштинде электриглиг хереглел бараанналры, телевизорлар, магнитофоннар, хеп чуур машиналар, савалар колдаан. Пос-таавы аймаа база бар. Ниитизи-биле 300 янзы-бүрү бараанны делгээр.

— Делгелге-ярмарка болуп турар үеде ук бараанналрны чонга садар бе?

— Чогум делгелге-ярмарка болуп турар үеде сатпас бис, чүге дизе, сайгарлыкчылар, бүдүрүлгелер, организациялар, чон оларның-биле эки тапыжып, билип алгаш, оларны бистен алырының керээдугуржулгаларын-даа чарар апаар болгай. Кажан ярмарка доосту бээрге, бүгү делгиирлерни чонга садар бис, ону садар тускай магазинни тып алырының аргазын дилеп тур бис. Оларның өртээниң дугайы мындыг: бир эвес силериниң рынокта ындыг хелактар дандызында киирген чүүлдери Тывада бүрүн бардыр. Ындыг чон, ындыг чурт-биле кады ажылдажылгадан сйталаар болза, ядарааны ол ыйнаан.

Мээң бодалым-биле алырга, моон соңгаар кады ажылдажылганы улам калбартыр төлээде, Тывага кандыг-бир бүдүрүлге турар дээн болза ону акшаландырып-даа болур аргалыг бис, дугуржулга езугаар боттарывыс күжүүс-биле-даа тудуп болур бис. Алгы-кеш, дүк, аъш-чем болбаазырадырынга чүге киржип дузалажып болбас бис. Чемге каар дусту безин Саян артындан дажыглап, садып турар-дыр силер, а ол байлак силерде барык-ла ирип чыдар ышкажыл. План, бодалдар-ла хөй, оларның доозазын дораан боттандырыптары база берге. Ону үе боду-ла көргүзе бээр.

— Дээрги Хасы, бо делгелге-ярмарканың эң-не онзагай талазы чүү ирги?

— Бирээде, 300 янзы-бүрү бараан, ийиде, оларны силерге бир дугаарында көргүзүп турары, үште, рынок өртектериниң ылгалы, дөртте, келир үедеги перспективаны тодарадыры.

— Түңнелинде түңү чугаалап болур силер?

— Делегейде кандыг-даа язы-сөөк кижилер дайын-чаа кылбайн, эң-найыралдыг бот-бодунга дузалажып, найыралды бижыглаар болза, бүгү улустарның амыдыралы баксыравас, харын экижиир. КУР-нуң Иштики Моол автономнуг районунуң чонунуң ажыл-амыдыралы силериниң Тываның чонунуу-биле барык ылгал чок дөмей, ызыгуур ханын-даа алыр болза, чангыс аай. Бо бүгү үүлдер түңү херечилеп турарыл дизе, бистиң аравыста моон соңгааргы найыралы улам бижыгар, делгерээр ужурлуг.

Бистиң ийи чуртувуступ аразында орук-харылзаа безин берге-дир. Олче чүге сагыш салып болбас бис. Делгелге-ярмаркага көргүзер бараанналрывысты Маньчжурия, Ыраккы Чөөн чүк тавартыр Абаканга чедирип алдывыс Оон бээр Кызылга чедир база узун орук эртер. Бараанналрны бир черден алырын саадатканы дээш торгаал төлээр ужурга-даа таваржып турдувус. Үндүрүг, торгаал.. Чүүңү чок дээр. ТР-ниң Президентизи, Чазаа бо талазыбиле бистиң моон соңгааргы кады ажылдажылгавыска чамдык чиигелделиг талаларны коре бээр боор деп иделеглиг артым. Бистиң улустарывыстың суг эртпес найыралы улам бижыгып турзун!

(Интервьюну Кызылда «ТЭС» компаниялың директорунуң оралакчызы Б. Хандсурэннің дузазы-биле Алексей АИР белеткээн).

«ТЫВА РЕСПУБЛИКА» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИНГЕ

Республикага демократтыг чаартылгаларның түңнелинде «Тыва Республика» деп чаа солун беш чыл бурунгаар тургустунган. ТР-ниң Чазаа ук солунну түргузарының эгелекчизи болган. Солун тургустунган үеден бээр редакция коллективиниң амыдыралынга хой чүүлдер солушкан: кадрлар, солуннуң хемчээли, неделяда үнер хүнери. Ынчаарга кол чүүл — солунга номчукчуларның сонуургалы хевээр арткан. Материалдарны дүрген бээри, оларның шынвыы, республика амыдыралының айтырыгларын хандыр сайгарың көөрү — «Тыва Республиканың» журналистериниң чогумчалыг мөзү-шынарлары-дыр. Реформаларның чорудулгазы, рынок харылзааларлыг сайзыралдыг болгаш демократтыг ниитилелче республиканың шилчин кирери дээш бедик харыысалгалыг боон турарыцарны сеткил ханыышкыны-биле демдеглеп тур бис.

Хой-ниитиниң санал-онаалының канчаар тургустунары, силгишкиннер чокка ажыл ишчи, быжыг, турум социал-экономиктиг байдалдың улам-на быжыгары силерниң профессионалдыг мергежилиңерден, шалыңкын чоруулардан, ажылынарның шынарындан улуу-биле хамааржыр. Ажыл-херекти бодамчалыг, харыысалгалыг өзу-биле «Тыва Республиканың» редакция коллективиниң ажылдакчыларының коруп турары ацаа идиглиг болган.

Массалыг информация чепсектериниң демократтыг өзу-биле хостуг хөгжүүрүнче, санал-оналдарның хөй хевирлиин, состүң хостуун хандырарынче кичээнгейни ТР-ниң Чазаа үргүлчү угландырып келген. Бо дээрге, бистиң анаа-ла күзээшкинивис эвес-тир. Амгы үеде бүгү солуннарга дедир эгиттинмес деткимчени көргүзүп турар бис.

«Тыва Республика» солуннуң журналистериниң аныяк коллективинге чогаадыкчы чаа-чаа чедишкиннерни, бүгү ажылдакчыларына кац дег быжыг кадыкшылды, аскежиктиг күзедивис!

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. ООРЖАК.

Б. Н. ЕЛЬЦИННИҢ АЛБАННЫҢ АЯН-ЧОРУУ

ПЕКИН. (РосИТА—СЧТА). Кыдаттың найысылалында Тяньаньмэнь шөл болгаш оон кожазы Чанань деп төп кудумчу Кыдат Улус Республиканың болгаш Россия Федерациязының Күрүне туктары-биле шиметтинген турган. Россия Федерациязының Президентизи Борис Николаевич Ельциниң олурган тускай самоледу кыдат найысылалдың «Шоуду» деп аэродромунга 1996 чылдың апрель 24-те дүүш сөөлүнде хонупкан. Кыдат улустуң шагтөөгүден бээр чаңчыл езугаар хүндүлүг аалчылар хүлээп алыр «Дяоюйтай» деп Пекин резиденциязына Б .Н. Ельцин бичии када дыштанып, доктааган соонда тус черниибиле 18 шак турда, Тяньаньмэнь шөлге Кыдат Улус Республиканың Даргазы Цзян Цзэминь болгаш КУР-нуң еске-даа дээди удуртукчулары, найысылалдың хой-ниитизиниң төлээлекчилери Россияның күрүне баштынын байырлалдың езузу-биле эвилеп уткаан.

Б. Н. Ельцинни уткуурунуң езулалының сөөлүнде КУР-нуң Даргазы Цзян Цзэминь-биле РФ-тиң Президентизиниң аразынга чугаалажыышкын болган. Россияның күрүне баштыңының алдары дээш күрүне шайлалгазын КУР-нуң Даргазы организастаан.

Россия Федерациязының Президентизинин Кыдатка албаннын аян-чоруунун эне чымыштыг үе-чадазы 1996 чылдын апрель 25-те өгелээн. Кыдат Улус Республиканың Даргазы Цзян Цзэминь, КУР-нуң Күрүне Чөвүлелинин Премьери Ли Пэн, КУР-нуң Улус төлээлекчиларының Бүгү-кыдат хуралының Доктаамал комитединин Даргазы Цяо Ши болгаш Б. Н. Ельцин оларның аразынга ужуражыышкыннар болгаш чугаалажыышкыннар болган.

Кыдат найысылалга болган чугаалажыышкыннарның түңнелинде 14 документилерге, оон иштинде Россия-кыдат кады кылган декларацияга ат салдыган. Кожа-хелбээ ийи улуг күрүнелернин аразынга найыралды. бижыглаарының, делегейге кады ажылдажылганың, тайбыңның, болгаш улустарның айыл чок чоруунун, садыг экономиктиг харылзааларның, ядролуг энергетиканың, космосту шинчилээриниң, долгандыр турар хүрээлели камгалаарының, харылзаа шугумунуң, энергетиканың айтырыглары ол документилерде тодаргайлаттынган.

ДУДАЕВТИҢ ӨЛГЕНИ БАДЫТКАТТЫНГАН

МОСКВА. (РосИТА—СЧТА). Сөөлгү медээлерни езугаар алырга, Чечняда чарлыкчы күштериң удуртукчузу генерал Джохар Дудаевтиң 1996 чылдың апрель 21-ден 22-же дүнезинде өлгени бадыткаттынган. А оон канчап өлгениниң дугайында тодаргай медээ чок. Чечняда чамдык кижилериң чугаалап турарын езугаар алырга, Дудаевтиң турган суурун федералдыг шериглер бомбалап, ракеталар-биле боолаанының түңнелинде Дудаев болгаш оон чоок чамдык кижилери өлген. А Россияның Федералдыг күштериниң Чечняда командылакчызы генерал-лейтенант Тихомиров ол медээни шын эвес деп буруу шапкан: бо чылдың апрель 21—22 хүннеринде Дудаевтиң турган суурунче кандыгдаа боолаашкыннарны, бомбалаашкынны федералдыг шериглер кылбаан. Дудаевчилериң аразында тергиидел дээш демиселге ол өлүткен деп медээ база бар.

Джохар Дудаевти эрткен вторник хүнүнүң кежээзинде азы среданың эртенинде орнукшуткан деп ам дээрезинде тода эвес медээни даштыкы информация агентилелдери дамчыткан. Чечен дайынчыларның удуртукчузунуң өлүткенинге хамаарыштыр удурланышкак бодалдар тургустунуп келген. Оларның чамдыктары мындыг. Б. Н. Ельцин: «Дудаевтиң өлүг азы дириинден хамаарылга чокка Чечняда дайынны соксадыр болгаш аңаа тайбыңны катап тургузар бис». В. В. Жириновский: «Чечняда дээрбечилер дайынны дөмей-ле соксатпастар». Г. А. Зюганов: «Дудаевтиң орнунга арткан кижи-биле чугаалажыышкыннарны доп-дораан эгелээри, дайынны соксадырынга, тайбыңны Чечняга катап тургузарынга амгы байдалды долузу-биле ажыглаары эргежок чугула». Дудаевтиң эң чоок бир кижизи: «Бистиң национал маадырывыс генерал Дудаевтин өлгени чечен улустуң хосталгаже болгаш хамаарышпас чорукче чүткүлүн божаннадып шыдавас, Джохарның эгелээн демиселин эчизинге чедир чорудар бис».

Чазак Баштынының оралакчызы-биле интервью

ТАЗАРГЫ ДЕГ БОЛГАН...

АЗЫ ЧАРГЫ-ЧААЛЫГ ИЙИ ДАРГА ДУГАЙЫНДА

Тыва улус кандыг-бир үүл узамдыгып, төнчү чок турул өөрге «Дүктүг чүве болза, газаргы дег болду» деп чугаалажыр. Тыва Республиканың телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне компаниязының даргалары А. Серен биле О. Ширинду дугайында аар-саар чугаалар, солун, сеткүүлдерге материаллар Чазактың доктаалдары чоннуң кулаан уюктадырган Бир чыл ажыр уламчылаан ийи дарганың чаргызы Чазактың доктаал-саавы ындан-даа эрткеш, чоокка чованчыг, ыракка ыянчыг апарганын кайгап ханмас. «Оларның чаргы-чаазын соксадып, улуг коллективке бүзүреллиг удуртукчу тып болбас бе?» дээн айтырыгларны чон салып турар. Бо үзүк-соксаал чок чаргыны чарып, төнчү улуг секти салыры-биле Москвадан «чажыт» бөлүк-чораш ба.ган деп даап бодаашкыннар база тарай берген. Ук «дидир-ди ирге» тайылбырны бээрин Тыва Республиканың Чазак Баштынының оралакчызы Биче-оол Сундуевич ШЫЫРАПТАН дилээривиске ол солуннар корреспондентилеринге интервьюну күзелдии-биле берип, ажыт-чажыт чок чугааны чоруткан.

— Биче-оол Сундуевич, Москвадан силерге күртелерадиокомпаниязындан делегачия кээп чораан деп сураг бар. Ылап-ла «чажыт» ажыл кылып чораан улус бе?

— Мында кандыг-даа чажыт үүве чок. Бо неделя эгезинде РФ-тин телевидение болгаш радиодамчыдылганың федералдыг албанның күрүненин техниктиг инспекциязының эргелел начальниги Альберт Рафаэльович Раковский биле РФ-тиң Күртелерадиокомпания з ының удуртукчу кадрлар килдизинин начальниги Лев Михайлович Алихашкин Чазакка ийи хүн ажылдааш бардылар. Оларның кол-ла сорулгазы — Тыва телевидение болгаш радиодамчыдылгалар талазыбиле күрүне компаниязының чаргы-чаазынга «улуг секти» салыры. Ынчангаш Чазактың үндүрген доктаал-саавырлары-биле таныжып, шып, чөптүг шиитпирни хүлээп алыр дээш Чазак чергелиг ажылдарны кылып чораанналры ол.

Телерадиокомпанияга моон мурнунда хыналдалар каш катап болуп каапкан болгай. Бөдүүн ажылдакчылар оон шуут турупкан, ынчангаш бо хынап келген даргалар чүгле биске кээп, коллективти дүвүретпээн чылдагааны ол. Оларны бис боттарывыс уткуп хүлээп ап, ажыл-чорудулгазынга дузаны көргүскенивистен, «чажыт» деп чугааларның тыптып келгени чадавас.

— Техниктиг эргелел начальниги А. Р. Раковский Тывага бир дугаар чораан дидинер...

— Ийе, Альберт Рафаэльович бистиң республикага бир дугаар чоруп турган, ынчангаш оларны телевидение, радиокомпаниязынга Тыва Республиканың парлалга болгаш информация талазы-биле күркомитеттиң даргазының оралакчызы Ш. Д. Куулар аалчыларны чедирип, ниити ажыл-чорудулгазы-биле таныштырган. Ол хүн төрелдер хүнү турган болгаш бүгү коллектив-биле ужуражып шыдаваан. А. Серен, О. Ширинду-биле ангы-аңгы ужуражып чугаалашкан. Аалчыларның оон соонда меңээ дыңнатканын езугаар алырга, албан черинин турар чери, даштыкы немей тудуу кончуг таарымчалыг, арыг-силиг. Техниктиг хандырылга, дериг-херектелдер эргижирээн, ылаңгыя электри удазыннарын солуур, авариялыг байдалда турарын эскерген болдулар Маңаа бир айтып каар үүл — аалчыларывыс биске шыдаар аргаларны ажыглап турган дузалажыр болганы.

— Кандыг аргалар-биле?

— Шагдан бээр чугаалажып келгенивис — дамчыдылгаларның үезин көвүдедир, чаа дериг-херектелдер-биле эвээш-бичелеп хандырар, техниктиг болгаш журналист кадрлар белеткээринин талазы-биле дуза көргүзерин дилээн мен. Семинарларны эрегилгелерни чүге эрттирип болбас деп. Республикадан даашкаар ажылдакчылар өөредириниң талазы-биле дуза кадып, материалдыг таланы эки чепсеглеп бээрин база чугаалажып, дугуржулганы кылдывыс.

— Биче-оол Сундуевич, Тыва Республиканың Чазаанын доктаалынга Москвадан келген аалчыларның хамаарылгазы кандыг болганыл? Телерадиокомпанияның удуртукчу даргаларын ажылындан халаар үе черле келбээн бе?

— Үзе шиитпирлээр айтырыг бо. Москвадан келген даргаларга: «Кудумчудан кандыг-даа кижини тургузул алгаш айтырар болзуңарза, Серен биле Ширинду дугайында билбес кижи чок» деп-даа турдум. Аалчыларывыс кайызы-даа Серенниң, Ширинду үүнүң профессионал, чогаадыкчы, культурлуг, бедик билиг талазы-биле кончуг угаан-сарыылдыын демдеглээш, чаңгыс черге черле ажылдап шыдавас дээрзинге бүзүредилер. «Ботботтарынга иштики хөөнүнлен хонну чок улус тур» — деп чугаалап турдулар. А Чазактың доктаалында санкени кол бухгалтер судташкаш, катап база ажылында ажылдай берген болду. Ынчангаш бо ийи дарганы бистиң Чазактың доктаалдарынга үндезилээш ажылындан хостаптар дээрзинге бүзүрээр кижи-дир мен.

— Даргаларның салымхуузун Москва шиитпирлээр ышкажыл?

— Ийе, үүге дизе компания күрүнении болганда, үстүнде органнар билир апаар.

— Кайызын-даа ажылындан халаптар болза, силериниң аппараттан ажыл дилээр бе?

— Ол айтырыгны бис шиитпирлээр апаар бис. А каяа, кымны деп үүве үезин кээрге билдине бээр, чонга ону ыяап дыңнадыр бис.

— Биче-оол Сундуевич бир чыл ажыг маргыжып келген даргаларывыстың кол частырыы үүде деп бодаар силер?

— Мен маңаа бодумнундаа эвес, Москвадан келген аалчыларывыстың үзел-бодалын чугаалаайн, үүге дизе мен база оларга каттыжар кижи чордум. «Бир эвес радио, теледамчыдылгаларнын утка-шынары эки, бедик деңнелге турган болза, ийи фактылар шупту бадыткаттынган. А Серенниң үндүрүпдарга ортузунга шош-содаадаа турбас ийик, ынчап турар чай-даа чок турар болгай» деп Альберт Рафаэльович шын сеткилин чугаалап олурду. Республикага бир дугаар келген кижи каш дамчыдылгадан-на ажылдың суларгайын көрүп каар-дыр. Оон чугаазы-биле алырга, чогаадыкчы ажыл кудуку деңнелде, катаптаашкыннар хөй, 45 минутаның дамчыдылгазын 10 минута кылып алырга-ла, чон үүнүң дугайында дээрзин билип каар. Шынапла, чамдык дамчыдылгалар эфирже ийи-даа катап үнерле болгай, шынары эки-даа, багай-даа дивес аан. Ынчангаш удуртукчу кижиниң ажылының түңнели—шынар дээрзин утпаза эки. Оон аңгыда четпестерни Чазак доктаалдарында айыткан болгай, чон эки билир.

Дүктүг чүве болза, тазаргыже дээр чаргылдажып келген чаргы-чааны бо удаада Москва черле шиитпирлептер боор дээн сеткил-биле дарганың кабинединден үндүвүс. Бистиң эңгиин коллегаларывыстың сагыжы ам-ла ажыыр боор дээрзинге бүзүреп артым.

Светлана МОНГУШ
чугаалашкан.

«Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун катап хүлээп алырының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

«Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун катап хүлээп алыр.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1995 чылдың декабрь 21.
№ 459.

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 1995 чылдың декабрь 29-та хүлээп алган.

1 үүл. Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилери

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилери болза, чәәли алыкчызы азы шак ындыг кредиттерни (чәәлилерни) өске чәәли алыкчылары төлөәриниң магадылакчызы боп турар Тыва Республиканың күрүнеңиң сан-хөө хүлээлгелери туруп келир апаар даштыкы дөстерден (даштыкы күрүнелерден, оларнын юридиктиг албан черлериннен болгаш организациялардан) киириштирер кредиттер (чәәлилер) боп турар.

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилери Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы өрезин хевирлеп тургузар.

2 үүл. Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң керээ-эрге-хоойлу үндезини

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилери Тыва Республиканың азы Тыва Республиканың Чазааның өмүнээзинден делегей керээлеринге, хамаатыэрге-хоойлу чөпшээрежилгелеринге база магадылалдарынга үндезилээш, Тыва Республиканың Чазаа боттандыдыр.

Ындыг керээлерни болгаш чөпшээрежилгелерни, кредиттер (чәәлилер) талазы-биле магадылалдар бээрин киириштирбишаан, Тыва Республиканың күүсекчи эргечагырга оганнарының өмүнээзинден база бир эвес олар Тыва Республиканың Чазааның доктаалы кылдыр бижип тургускан, оон төлөәлеткениниң-биле ажылдап турар Россияның юридиктиг албан черлериниң өмүнээзинден-даа чарып болур.

3 үүл. Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң эң улуг хемчээли

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң эң улуг хемчээлиниң (нурбугулайында-ла) Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы өрезинин кол түүнүн хандырар болгаш төлөәр талазы-биле төлевирлериниң чылда хемчээлинден ашпас болур.

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң эң улуг хемчээлдеринге Тыва Республиканың Чазааның бот-тускай база Россия Федерациязының Чазааның өмүнээзинден болгаш күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының, а ол ышкаш Россия Федерациязының Чазааның төлөәлеткени-биле ажылдап турар юридиктиг албан черлериниң өмүнээзинден магадылалдар-биле ап турары чәәлилерни барымдаалап көөр. Шак ындыг чәәлилериниң түүнүн Тыва Республиканың Бюджединин дугайында Хоойлузу-биле тодарадыр.

Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң эң улуг хемчээлиниң дугайында саналды келир сан-хөө чылында Тыва Республиканың бюджелиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилели-биле денге Тыва Республиканың Чазаа киирер. Айыткан саналдарны Тыва Республиканың бот-тускайлан база Россия Федерациязының Чазааның өмүнээзинден магадылалдар-биле киириштирип турар чәәлилерни үндүрүп бээри-биле чогуур ол чылда Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның белеткээни программазын киириштирип турар.

4 үүл. Чәәлилер дугайында делегей керээлерин бадылап чарлаары. Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң эң улуг хемчээлинге өскерилгелерни киирери

Күрүне чәәлилерин алыр дугайында, оон иштинде шак ындыг чәәлилер талазы-биле магадылалдарны бээринин дугайында делегей керээлерин Тыва Республиканың Конституциязын езугаар Дээди Хурал бадылап чарлаар ужурлуг.

Бо Хоойлунуң 3-кү үүлүн езугаар бадылаан, күүседири эң улуг хемчээлдерин көвүдедири негеттинип турар чәәлилер талазы-биле магадылалдарны бээрин киириштир, делегей керээлерин болгаш хамааты-эрге-хоойлу чөпшээрежилгелерин үүгле ол улуг хемчээлдерни бадылаан, Тыва Республиканың хоойлузунга чогуур өскерилгелерни кииргениниң соонда чарып болур.

5 үүл. Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң учедунуң болгаш бүрүткелиниң чаңгыс аай схемазы

Тыва Республикада Тыва Республиканың күрүнеңиң даштыкы чәәлилериниң учедунуң болгаш бүрүткелинин Тыва Республиканың Саңнамызының эргезинде турар чаңгыс аай системазы бар болуп турар. Чәәлилерниң (кредиттерниң) учедунуң болгаш бүрүткелинин чүрүмүн Тыва Республиканың Чазаа тодарадын доктаадыр.

6 үүл. Күштүг болуп эгелээри

Тыва Республиканың бо Хоойлузу ону албан езузуби-биле парлаан хүнүнден эгелээш күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.
№ 353.

ШАНТЫКТАР ТУРЗА-ДАА

Өвүр кожуунуң девискээринге бо чылдың эрткен үш айларының иштинде 33 кемхерек үүлгедиг болган. Эрткен чылын бо үеде ол сан 42 турган. Моон алгаш көөрге, кем-херек үүлгедиглери өлөөн чавырлыр келген. Криминалдыг херектер кылдызинге биче хулиган чорук үүлгеткени дээш 57 эзирни алгаш, хөй-ниити черинге чурум үрээни дээш 131 хамаатыны сайгарын көрген. 144 хамаатыга сагындырыларны берген. 8 кижиге административтиг хемчегни ондаган. Ниитизи-биле 886 мүн рубльге торгаан.

Тус чер милициязының ажылдакчылары харыысалгалыг албан черлери-биле демнежин алгаш, эвээш эвес ажылдарны кылып чоруткан. КАИ салбарының ажылдакчылары 27 янзы-бүрү чурум үрээн чолаачыларны илередип, буруулуларга 309645 рубльдиг торгаалын онааган.

Назы четпестер инспекциязының учёдунда 31 кижи туруп турар. Оларның иштинде 23 өреникчи бар. ИХКның ажылдакчылары социал башкыларның хуралдарынга олуржуп, олар-биле бир демниг ажылдап турар.

Паспорт столунуң ажылдакчылары 134 кижээ паспорттарны тыпсын берген. Паспорт чидиргени дээш торгаагаш, 815 250 рубльди киирип алган. 35 хамаатыга административтиг протоколдарны тургускан.

Милицияның участок төлээдериг чондан кирген 20 билдириишкинни. 47 дыннадыгларны бо үениң иштинде сайгарган. Оларның түүнелдери-биле 31 херекти оттурган.

Кожуунда тускай юридиктиг эртемниг болчукчу чок болганындан, херектер истээр хуусаа аажок узап турар. Иштики херектер кылдызиниң ажылдакчыларының тускай идик-хеп-биле хандыртынмааны, шалыкшын харылзаа тудар дериг-херекселдер чедиишпези, акша-шалын өй-шаанда үнмези ажылга шаптыкты ужураштырып турар.

Герман ЛИКТААН.
Милицияның капитаны.

Чоннуң дилээ

ХАРЫЛЗАА БЕЛДИРИН ДҮЖҮРБЕС

ТР-ниң Чазааның 286 дугаарлыг 1995 чылдың июнь 19-та үндүрген «1995-97 чылдарда ТР-ниң почта харылзаазының дугайында» база ол-ла чылын октябрь 3-те № 574 доктаалдарын кожуунга боттандырар талазы-биле алдынып турар хемчеглер дугайында дыңнадыгны Эрзин кожуунуң актив хуралынга илеткедим.

Харылзаа белдириниң материал-техниктиг бааза-зын улам быжыглаарының, пенсия, пособие үлелгезин почта эргелелинге эгидип бээриниң эргежок чугулазын түүнел чугаамда плеретти м. Ол хуралга санал берген 11 кижиниң хой кезии мээн саналымны изни-биле деткидилер. Чүгле коллегия кежигүннери Б. Эгер, Т. Саая база социал камгалал килдизиниң эргелекчизи В. Дүгер удурландылар. Бодунуң саналын чугаалаары кижи бүрүзүнүң дээп болбас хостуг эргези-дир. Ынчангаш бо айтырыг талазы-биле чырыдып, тайылбырлап биживес аргам чок апарды.

Социал камгалал килдизиниң эргелекчизи Валентина Кыргысовна Дүгерниң пенсия, пособие акшазын үлээрин харылзаа белдиринге бербес деп турары бүгүдеге билдингир, пенсия, пособие үлелгезин ооң ийи төрээн акызы килдистиң ады-биле чорудуп турар. Айда-ла 8-10 млн. рубль чидирбезин бодап турары шын. А кожуун чагыргазының даргазының бирги оралакчызы Владимир Намзыраевич Эгерниң база Эрзин суур чагыргазының даргазы Татьяна Аракчаевна Сааяның туружун мен билбедим.

В. Эгерниң бодалы-биле алырга, кожуунга харылзаа белдири дүжүп каарга, оон үүү-даа когаравас, үүгле дарга, бухгалтерия кызырлыр, ол-ла, а өске салбырлар хевээр турар деп, кожуун иштинде албан, будүрүлге черлери дүжер чоруккa анаа-ла шуут чаңчыгып калган сеткилин илеретти ышкаш. А. Т. Саая суур чагыргазы январьда солун албас кылдыр чагытканынга харылзаа белдирин буруудаткан. Ол база билдингир: мен суму чагыргазын шүгүмчүлээр кижи мен.

Кожуун чагыргазының коллегия кежигүннериниң иштинде быжыг туруш чок, шала эрецгейлеп ажыллаксаар эштер бар, ынчангаш чамдык ажылдар чедир кылдынмайн турарын чон эскерип билип турар. Ооң уржуундан 1996 чылдың апрель 6-да «Шынга» үнген «Хуужуттунгаш, тоймаглаттынган» деп үүлде ады үнген бүдүрүлгелериниң санынга кожуунуң харылзаа белдирин база киирер деп барганынга кожуун удуртулгазынга дүвүрел болбайн турардыр.

Почта чери күрүнеңиң болгаш, ооң дуза дилээри чоп. Ол дугайында РФ-тиң «Почта харылзаазының дугайында» хоойлузунуң 10, 13 дугаар үүлдериндe бижээн. Ол ышкаш 1996 чылдың январь 27-де «РФ-тиң почта харылзаазының федералдыг албаның дугайында дүрүмү» база РФ-тиң Чазаа бадылаан. Ындыг турбуже, хоойлу-дүрүмү хажыдып, кожуун чагыргазының социал камгалал килдизи тускай дүрүм чогаадып алгаш, кээрге, кожуун чагыргазының коллегия кежигүннери бадылап бергеннер. Пенсия болгаш пособиени килдис адынга тудуп, хуу кижилер акша ажылдап ап турарын чон билир. В. К. Дүгер ол акшадан 500-500 мүн рубль-биле ийи пенсионерни хоочуннар бажыңынга чедирген бис деп турар. Ол эвээштир.

Эрзин кожуунга харылзаа белдири дүже бээр болза, оон үүү болурун тайылбырлап көрейн. Бирээде, белдириниң төлеп турган үндүрүглери өске кожуунга баар; ийиде, харылзаа салбырлары дүжер, үүгле чаңгыс почтачы артар; үүште, белдириниң оран-савазының бүгү-ле чарыгдалдарын электрилиг харылзаа эргелели алыр апаар; дөртте, кожуунуң дөрт суурларының чону посылка, телеграмма, шилчидилге, чугаалажыышкын кылырда, чүгле Эрзинче кээр ужурга таваржыр; беште, удуртулга Самагалдайга баар; алдыда, сөөлүнде барып, экономика чогумчалыг апаарга, дөмей-ле харылзаа белдирин Эрзин кожуунга турузар, аңаа катап-ла хөй чарыгдалдар негеттинер. Ынчангаш бистин республикада удуртулгавыстан, кожуун чагыргазындан Эрзиниң почта эргелелин хевээр арттырып ажылдадырын «Шын» солун дамчыштыр дилеп, бижип олурар ужурум ол. Ол ышкаш пенсия, пособие акшазын үлээр ажылды почта эргелелинче дамчыдып берип болза, бистин ажыл-чорудулгавыска улуг деткимче болур. А социал камгалал киллизи бодуунна ажылын кылып турза, ооза эки боор, килдистин аалдарынга-даа чованчыг болбас. Оон үүгле чон чыргаар, амыраар боор.

А В. К. Дүгерниң амы-хуудa эрге-ажыынга уткуштур, акызы болур Б. К. Дүгерниң эрге-ажыын база бодап, бухгалтер эртемниг кижи-ле болгай, тускай салбырны даргаладып болур бис. Солун чедирип, пенсия, пособие дажып, чиик өртек-биле бистиң коммерция килдизивис дамчыштыр садыг-саарылга кылып-даа ажылдап болгайла.

Бирги кварталдың түннели-биле харылзаа белдири 8 млн. рубль карылгалыг ажылдаан. Ол үүл дээрге-ле кварталда 8 млн. рубль орулгалыг ажыл чок болганда, Эрзин кожуунуун почта чери карылгалыг ажылдаарын көргүзүп турары ол. Бисте ийи кижи самчыгдал кылганы шын. Моренде салбыр даргазы турган Я. М. Эрендей 6,9 млн. рубль самчыгдалдыг болган, оозун март төнчүзүнде үзе санашкан. Эрзинге операторлап турган О. А. Комбу 13,5 млн. рубль чондан алган хомүр, посылка өртээн самчыгдаан. Бо хүннерде 2,1 млн. рубльди төлөөн база 6,0 млн. рубльге бажының саткаш, өре төлөөринин талазы-биле хемчээн ап турар. Бо херектер мээн шөлөөлеп турган үемде болуп турган-даа болза, улуг буруулу бодумдан черле чайлатпайн тур мен, бо айтырыг талазы-биле шыңгыы хемчеглерни эргелел чери-даа, кожуун чагыргазының коллегизы-даа менээ онааган үүве.

Үүүлүмнүң төнчүзүнде кожуунга харылзаа белдирин хевээр арттырар деп чоннуң дилээн хандырып бээрин чогуур үстүкү орг_ннардан диледим.

Долаан КЫЗЫЛ-ООЛ.
Эрзин кожуунуун почта харылзаазының федералдыг албаныың кожуун эргелелиниң начальниги.

Тес-Хемде

УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Көдээ ажыл-агый эргелелиниң медээзи-биле алырга, апрель 15-ке чедир 18514 төрүүр хойдан 10589 баш оолдаан. Коллективтиг ажыл-агыйларда камгалап алдынган чаш хураган саны 10052. Төрүүр 100 хойга онаштыр 54,2 хуу болган. 890 баш төрүүр иректин арызындан ооң 36-зы төрээн. База ол ышкаш 3856 баш төрүүр өшкү бар. Оларның 825 анайлары онча-менди камгалаттынган.

ШЫЛГАРААННАР

Тес-Хемниң «Төлептиг кызы» Аэлита Делег, Ак-Эрик, Самагалдайның «дангыналары» Арина Сайха, Чойгана Аракчаа олар эң-не «төлептиг даңгына» болгаш «төлептиг кыс» деп республика мөөрейинге ус-шеверин, уран талантызы, төлептиг бүдүжү, сагынгыр-тывынгыры-биле онзаланып шылгараанар.

ЭГЕЛЭЭН

Апрель 19-20 хүннеринде кожуунуң бүгү-ле чурттакчылыг суурларынга чаагайжыдылга ажылы эгелээн.

Башкылар, эмчилер, садыгжылар, өске-даа албан-хаакчылар, школаларның өреникчилери, чурттакчы чон бок болуп аштаарынга идепкейлиг киришкен. Ыывар-чаар материал, машина-техника-биле хандырыптары билек, бөлген, арыглаан бокту дажып сөөртүр ажылдарже дарый киріптер. Чаагайжыдылга ажылы уламчылавышаан.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК.
«Шынның» корр.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ БОДАЛДАРЫ, СҮМЕЛЕРИ

ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУР

Чоокта чаа Кызыл кожуунуң Көк-Тей эге школазынга 2 «б» класстың ада-ие хуралы болуп эрткен. Амгы үеде уруглар кижизидилгезинче, өөредилгезинче, арыг-шеверинче, хостуг үезин чөп ажыглаарынче кол кичээнгейни угландырары чугула деп, удуртукчу башкы илеткелинде айыткан.

Кышкы сооктарның уржуундан, ЧЭТ-тиң чедир чылыг бербээнинден школаның батареялары чарылган турган. Чоокку үеге чедир одалга четкизинин септелгезин кылып келген болгаш өөреникчилер үш ээлчегде өөренип турган.

Ооң мурнунда бо 2 «б» класстын өөреникчилери 1 шакта өөренип турган болза, ам 11 шакта кичээлдээр ужурга таварышкан. Хүн чуруму мынчаар өскерли бээрге, уруглар бергелерге таваржып, чамдыктары дүштеки чемин үезинде чип албаанындан кичээл үезинде шагзырап, уйгузурап, чамдыызының температуразы көдүрлүп, кичээлдің тайылбырын чедир билип ап шыдавайн турган деп чүвени башкының чугаазындан билдим.

Үшкү ээлчегде бо-ла класска алдыгы классчылар өөренип турган. Бичии дунмаларынга өйлей кылган стол, сандайлар оларның дурт-сынынга дүүшпес, эпчок, шыланчыг болуп турар деп чүвени база эскердим. Мындыг үүлге өске-даа класстарның өөреникчилери таварышкан.

Соок школа, өскерткен хүн чуруму, шыланчыг стол, сандайлар урулларның кадыкшылынга, сайыралынга салдарлыг бооп болур. Ооң кадында акша-төгерик база өй-шаанда үнместээн. Чамдык өг-бүлелерде аъш-чем курлавыры төнген, хлеб садын алыры безин берге апарган. Ынчангаш чамдык урулларның чем чивейн кээп турганының ужуру база ында деп бодаар мен. Үе манаар эвес, ээлчеглиг чазывыс чедип келген. Ылаңгыя чылдың бо эргилдезинде кандыг-даа кижиниң организминге витаминнер херек болгай. Үстүнде адааным шаптараазыннарның өзүп олурар салгакчыларывыстын кадыкшылынга, шын өзүлдезинге, сайзыралынга багай салдар чедирип турарының хараааданчыын!

Кижи бүрүзү-ле үе берге, үе нарыыдаан деп-ле турар. Мен бодаарымга, үстүнде адааным шаптараазыннар үениң бергезинден-даа эвес, а бир талазында, удуртукчуларның харыысалга чогундан тывылган. Бир эвес кижилер хүлээнген ажылынга тоомчалыг, өскелерге эки болзун дээш ажылдаар чүве болза, мындыг үүлдер турбас турган боор.

Шынап-ла, кадык-чаагай келир үе шуптувуска херек. Ада-иелер, башкылар, күрүнени удуртуп-башкарып турар улустар бүгү кичээнгейни бир дугаарында ажы-төлче угландырары чугула дизе чөптүг болур.

Ольга САНДАРАА.

Ажыл-агыйының дугайында

ЧООРТУ ЧҮГЭЭРТЕН ОР БИС

Нина Кармаевна Ооржак 1985 чылда Дивногорскиниң арга-арыг ажыл-агый техникумун ооскан. Амгы үеде Тес-Хемниң арга-ыяш ажыл-агый чериниң Самагалдай салбырының лесничийи болуп ажылдап турар. Аныяк удуртукчунуң ажыл-агыйының дугайында бижээн чагаазын парладывыс.

Тес-Хемниң арга-ыяш ажыл-агый чериниң төвү Самагалдайга турда, ажыл-агый-даа, амыдырал-чуртталга-даа чогумчалыг чоруп турган. Арга-ыяш ажыл-агый черин хөй чылдарда Дерме Чигеевич Доржу удуртун келген. Ынчан ажыл-агый баазазы бижыгып, күрүнеге чыжыргана, кат, тоорукту хойну-ле дужаан, план-салаанны доктаамал ажыр күүседип, республиканга эки түшелдерлиг бооп, харындаа Россия Федерациязының арга-ыяш ажылдакчыларының шилчиир Кызыл тугун-даа ап турганын коллективтиг хоочун ажылчыннары сактын чугаалажыр-лар-дыр.

Кажан төптү хеп-хепертен Шуурмакче кожуруптерге, ажыл-агый, ажылчыннарның, даамалдарның амыдырал-чуртталгазы чоорту суларап, холдары салдынып эгелээнинин дугайында чажырбайн, сагыш-сеткилиниң хомудалын илереткен чугааларны ам-даа дыңнаардыр мен.

Бо коллективте 15 кижи бар, оларның араазында арга даамалдары, хоочуннар Чулуун-Баадыр Чадамба, Иван Эпе-Бижи, Сүктер-оол Санчат, Михаил Бады ажылжинге харыысалгалыг бооп, ак сеткилдиг чоруун көргүзүп келгеннер. Олар Тываның арга-арыг ажылдакчыларының 50 чыл юбилейинде арга-ыяш ажыл-агый чериниң хүндүлел, мактал бижиктери, өртектиг белектери-биле шаңнатканнар.

Хоочуннар-биле чергелештир оран-таңдыны камгалап-кадагалаарынга аныяк кадрлар база боттарының харыысалгазын бедидин чоруурлар. О. Шынаада-Мөргүл Эртине, Y. Шынаада Владимир Багай-оол арга-арыг хайгааралын доктаамал боттандырып кирген. Ол девискээрде чөпшээрел чок черге ан-мен өлүрер, арга-ыяш кезер чоруктарны болдурбайн турарлар. Эң ылаңгыя Кара-Холдуң аңмени, балык-байланы өзүп турзун дээш хайгааралды күштелдирген.

Эрткен чайын 12 гектар черге дыт үрезинин чаштырган. Ажылчыннар, даамалдар, оларның өг-бүлелери кат-чимисти чыып, варенье болгаш янзы-бүрү суксунну хайындырып. курлавырлан алганнар. 600 кубометр токпак-ыяшты хап белеткээш, чонга садып-сааган. Чыргаланды. Кызыл-Чыраа, Самагалдай суму чагыргаларын, кожуунуң мал эмнелгезиниң коллективин болгаш оске-даа албан черлерин токпак-ыяш белеткээр тускай девискээр-биле хандырган, ол черлерниң санитарлыг сагылга-чурумун хайгааралга алган. Эрткен чылын тоорук чыжыргана чегей үнгени-биле ол талазы-биле орулгалыг ажылдап шыдавадывыс.

Амгы үеде тайгада белеткеп алган одаар болгаш тудуг ыяжын ишкээрледир, ону чонга садып-саарар ажылды кылыр бис. Орук аштаар трактор, аңаа кыварчаар материал сурагланып тур бис. Бо берге үеде боттары-ла ходелбес болза, амыдырап-чурттаары бергедээн деп чүвени медереп билип, белеткеп алган ыяш-дажыбысты мал-маганга, тараа-быдаага орнап ап, ажылчыннарның социал амыдыралын экижидер хемчеглерни ап турар бис.

Нина ООРЖАК.
Самагалдайда арга-ыяш ажыл-агый чериниң салбырының лесничийи.

АЛЫЗЫН БОДАЗА-ЛА ЭКИ

Бистиң эрге-хүлээлгевисти РФ-тин-даа, ТР-нин-даа конституциялары камгалап, магадылап турарын эки билир бис. Ынчалза-даа бистер эргевисти эки билир-даа болзувусса, а хүлээлгевисти арай билбес дээр бе, азы ону тооп көрбезивис кончугдур. Дарга-бошкалардан дилег, негелде кылырда, мээн эргем-дир. ындыг үүве херек, азы мону мынчаар кылын, кыллыртып берикер суг дээш баар. Бир талазында, хамааты кижи болганда, негелде кылыры шын болбайн канчаар. А хүлээлгевисти ындыг-ла кончуг херекке албайн турар бис. Мен бо үүүлүмнү шериг талазынче угландырар бодап тур мен. РФ-тин Конституциязының 59 үүүлүнде болгаш ТР-нин Конституциязының 54 үүүлүнде мынчаар бижип каан: «Ада-чурт камгалаары ТР-ниң хамаатызының хүлээлгези болур. ТР-нин хамаатызы шериг албанын эрттирер хүлээлгелиг». Ону хамааты кижи күүседир болгаш хоойлу-дүрүмнү хажык чокка күүседир база хүндүлээр ужурлуг.

Ону чүге бижип тур сен дээрге, мен шериг назылыг оолдарга база шериг албанын эрттирип турар оолдарга хамаарыштырып турарым ол. 18 хар четкен оолдарны шериг албанынче келдиртир болгай, ону кижи бүгүдези билир, ол дээрге ыдыктыг хүлээлге-дир, шериг назыны чеде берген оолдар шеригже күзелдии-биле чоруп-даа турар.

Бир эвес шериг албанындан оспаксыраар, кандыг-бир чылдагаан тывар азы келдириишкинден ойталаар болза, база-ла хоойлуда айтып каан. РФ-тин Кеземче дүрүмүнүн (КД) 80 үүүлү-биле шериг албанындан ойталаан таварылгада, 3 чыл хосталгазын казып шиидерин айыткан. Шеригже чоруй баргаш, шериг албанын эрттирип тургаш, бодунун кара туразы-биле кезээн каггаш чоруптар азы дезиптер болза, РФ-тин КД-ниң 247 үүүлү-биле 3 чылдан 7 чыл чедир хосталгазын казып шиидерин айтып турар. Шериг албанындан дезери дээрге, ол кижинин мораль талазы-биле туруш чогун, кортуун көргүзүп турары ол. Шак ындыглар бистин кожуунда база бар. Шериг кезээнден сургакчылап чорааш эмчиге чыткаш, азы шөлөөлеп чаныш келгеш, дедир шериг черинче барбастай бээр чоруктар бар.

Мен Эрзинниң шериг комиссары, подполковник Александр Петрович Молчановтуң кабинединге кирип, оонбиле кыска чугааны кылдым. Ооң чугаалап турары-биле алырга, Эрзин кожуундан шериг келдириишкинге оолдар күзелдии-биле кээп турар болгаш дезер, чаштынар деп чүве бисте чок. Эрткен шериг келдириишкинге бистиң планывыс 35 оолдарны чорудар турган бис, ол планывыс күүсеттинген. 35 оол шеригже чораан диди.

Кожуунда 6 суму чагыргалары бар, күзүн шериг чоруур оолдарны кайы суму чери эки организастап, силерге дузалааныл деп айтырарымга, Булун-Бажы суму чагыргазы эки организастап, биске дузалап турарын демдеглээр-дир мен. Чамдык суму чагыргалары, чижээлээрге, Бай-Даг суму чагыргазы Эрзинден 5 км хирезинде шериг баар оолдарны чыып, организастап шыдавас, озалладыр, манадыр боор-дур. Өске сумулар бо талазы-биле үүгээр чоруп турар деп харылылады.

Александр Петровичиниң чугаалап турары-биле, бистин оолдарывыс Москва, Сибирь девискээрлери болгаш Чөөн чүкте база далай шериинде албан эрттирип турар. Шериг чораан оолдарывыс барган кезектеринде шериг албанын эки эрттирип турарлар. Ынчалза-даа демдеглеп каар чүвем: шериг кезээн каггаш, дезер чоруктар бар, чамдыктары шөлөөлеп келгеш, дедир чорбастай бээр, азы чоок кижизи чок болу бээрге, бистин чөпшээреливис-биле чедип келгеш, дедир чорбайн чаштынып туруп бээр. Шак ындыг дескеннерге санадып турарлар бистиң кожуунда бар деп, ол чугаалады.

Шак ындыг дескеннер кожавыс Тес-Хемде база бар болуп турар. А. П. Молчановтуң бодалы-биле алырга, шеригден дескен оолдарның ада-иелери буруулуг, оолдарын чорутпас дээш янзы-бүрү шын, меге чылдагаанар чугаалаар азы Чечен дайынының дугайын чугаалаар. Ада-иелер оолдарын чорутпас деп-даа бодаар-ла ыйнаан. А алызын бодап көрзе, дезертир дээш кеземче хөрээн РФ-тин КД-ниң 247 үүүлү-биле херекти оттургаш, 3 чылдан 7 чылга чедир хосталгазын казып шиидер болгай. Ынчангаш ада-иелери мону базы өөренип көрзе черле артык эвес боор.

Александр ТАВА.
Эрзин суур.

ДУЗАНЫ КӨРГҮЗҮП ТУРАР

Сүт-Хол кожуунуң «Алдан-Маадыр» совхозунда торүүр 1848 хой бар. Бо хүнперде ооң 1176-зы оолдашкан, оон 1584 хураганны онча-менди камгалап алган. 37 хой ийистеп төрээн. Төрээн хойларның 27-зиниң хураганнары олуг болган.

Малчыннардан Оолак Кочаевич Монгуштуң 253 хою төрээн, ол 280 чаш хураганнарны камгалап алган. Омак Вегзиевич Ондар 224-тен — 230-ни, Николай Дүдер-оолович Ооржак 240-ден — 240-ни чидириг чок алгаш, эки түүнелдиг ажылдап турарлар.

Сакманщиктерден Роза Монгуш, Дылбын-кыс Ондар, Допук-кыс Ондар, Галина Ооржак олар хүлээнген ажылынга бердинген. кызымак ажылдап турарын демдеглевес арга чок. Совхозтуң удуртулгазы бүгү бар арганы ажыглап, малчыннарга улуг деткимче, дузаны көргүзүп турар.

Дадар-оол МОНГУШ.

КӨРГҮЗЕ БЭЭРИНГЕ БҮЗҮРЭЭР МЕН

Чөөн-Хемчик кожуунуң Хорум-Даг суурунда чурттакчы чоннуң хуу малы сөөлгү үеде чоннуң амыдыралынга херектиг болу бергени-биле өскени илден. 1986 чылда Хорум-Дагның үүгле суурунга 32 бода мал, 150 ажыг шээр мал турган болза, 1996 чылдың чизези-биле 183 өрегеде 903 бода, 2801 шээр, 170 чылгы мал, 148 хаван бар. Суму девискээринде 6 өрегеде кандыг-даа мал аймаа чок бооп турарын суур чагыргазының даргазының оралакчызы айыткаш, ол өг-бүле-биле чугааны кылын турар бис деп медеглээн. Чагырга девискээринде 11 арат ажыл-агыйлыг өг-бүледе 86 бода, 420 ажыг шээр, 29 чылгы мал, 10 хаван бар.

Бо бүгү малдың өзүлдезинче эрге-чагырга чери улуг кичээнгейни салып, оорларбиле демиселди чорудуп, суурнуң улуг-биче малын дем-биле кадарар кылдыр тургускаш, кадатты күштелдирери-биле кадат комиссиязын тургускан. Хорум-Дагның девискээри янзы-бүрү малдың турлаа, өөт-сигени-биле кожуунда байтык, республикада байлак черлериниң бирээзи. Суурнуң артыы-иштии шыктары чай, кыш чок малга таарымчалыг, ооң чоогунда азырал куштарны остүрүп болур черлиг. Бо талазы-биле чугаа чонда бар, ону тып алырынга чагырга чери дузаны көргүзэ бээринге бүзүрээр мен.

Делег-оол КУУЛАР.

КАДАРЧЫ ХЕРЕК

Бистиң Шагаан-Арыг хоорайда хуу малдың саны чылдан чылче өзүп орары каракка илден. Ол багай эвес-тир Ынчалза-даа ооң кадат-хавызынче доктаамал сагыш салбайн баарывыс хомуданчыг. Ам чылыы дажок апаган. Инектер кажаага турбастаан —шөлче чуткүүр.

Амгы үеде инектерни кадара бээр болза ажырбас. Ынчалза-даа эрес-кежээ кадарчылар тывылбас-тыр. Көктүг чайын безин орта кадарбас. Чамдыктарын шөлге каапкаш келгилээр боор чорду. Дилеп тургаш, арай борда тып аар аан. Черле кадарчы херек.

Дочун МОНГУШ.
Шагаан-Арыг хоорай.

СОРУЛГАВЫС — КАМГАЛААРЫ

Сүт-Хол кожуунуң төвү Суг-Аксында кижи эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы, хирургия салбырының эмчизи Өнер Хүлерович Ондар-биле ужуражып, ажыл-ижиниң дугайында сонуургап, каш айтырыглар салыр аргалыг болдум.

— Өнер Хүлерович, бодунарны таныштырып көр силер бе, каяа, кандыг ооредилге черин доосканы ажылдап эгелеткиниз?

— Өг-бүлелиг мен. Кадайым ортумак эмчи эртемниг, 5 харлыг оолдуг бис. Барнаулдуң эмчи институун доосканы, оон улаштыр ординатурага 2 чыл ооренгеш. 1995 чылда өскен-торээн Сүт-Хөл кожуунумга улуг эмчиниң оралакчызы, кезер эмчи боон ажылдап эгеледим.

— Эмнелгеңерниң ажыл-ижи-биле таныштырып көрүңерем.

— Бистиң эмнелгеде янзы-бүрү хевирниг ажылдарында 200 хире кижи ажылдап турар. Ынчалза-даа кадрлар айтырыы кончуг берге байдалда. Биске аңгы-аңгы мергежилдиг дээди эртемниг 27 эмчилери-биле хандыртынган турар ужурлуг, а херек кырында дээди эртемниг 13 эмчи ажылдап турар.

Амгы үеде педиатр эмчилер хүүг-биле хереглеттинип турар. Кадык камгалал яамызынче чаңгыларны киирип турар бис. Ынчалза-даа бажың-балгат айтырыынга үскеш турар-дыр.

Рыноктуң бо берге үезинде чоннуң кадыы, ооң келир үези дээш, боттарының даанган ажылдарынга ээ-харыы-салгалыг, чоннуң хүндүткелин чедип алган ажылдакчыларны адаары артык эвес. Кезер эмчи Макар Делгерович Ооржак, ниити аарыглар салбырының эргелекчизи Валентина Өктековна Ооржак, акушер-гинеколог Валентина Дембиреловна Кызыл, диш эмчизи Артур Александрович Хантаев, эмчи сестралары Мира Монгуш, Алдынкыс Түлүш, Екатерина Сарыглар, Наталья Серен-Доржу, Мария Сарыглар, Лариса Монгуш, Зоя Донгак, диспетчер Анна Ооржак, поварлар Шолбан Ховалыг, Чечек Ондар ак сеткилдиг, кызымаккай ажылдап турарлар.

1995 чылда Тыва Республиканың Президентизиниң «Ие чаштарың кадыын камгалаар» дугайында Чарлыынга үндезилээш, кожуунуң төп эмнелгезиниң, Кадык камгалал яамызының бөлүк эмчилери кожуунуң бүгү малчыннарын кезип, улуг дузаны көргүскени таварылга эвес. Ол ажылды ам-даа уламчылап, неделяның четверг хүнүнде график ёзугаар үнүүшүннерни кылып турар бис. Ынчалза-даа эң кончуг шаптараазыныг чүве — акша-төгериктиң чедишпезинден, кывар-чаар материалдың чок боон турары. Чоннуң суурлар аайы-биле кезип чоруурга, хан базыышкыны улуг, чартыктаан, кемдээшкиннерге таварышкан кижилер кончуг хөй боор-дур. Кезер салбырга 8—9 айларда куда-дой үезинде кижилер хөй кээр, оларның аразында колдуунда бижектеткен, боолаткан, янзы-бүрү кемдээшкиннерлиг кижилер болур.

Ынчангаш чоннуң өлүм-чидимден, аарыг-аржыктан камгалап, ачы-дузавысты көргүзүп турарыыс дээш, кожуунуң бүгү эмчилеринге чоннуң улуг үнелелди берип турарынга чоргаарланмас аргавыс чок.

— Машина-балгат, гараж болгаш оран-сава-биле хандырылганар кандыгыл?

— Ол талазы-биле хандырылгавыс чүгээр деп болур, ынчалза-даа артык кезектериң, акша-төгериктиң чогундан чамдык машиналар анаа турар. Ындыг-даа болза, бүгү бар аргаларны ажыглап турган, септеп-селип, кылып алган ажыглап турар бис. Эмнелгениң удур септеп, ажылдап-даа турар машиналарының гаражында ажылдаарынга бүгү таарымчалыг байдалдар бар.

— Шпитпирлеттинмейн турар айтыыглар база бар-ла боор аа?

— Ийе, бар. Чамдыктарын үстүнде ададым, эмчи кадрларның чедишпези, акша-төгериктиң чогундан эмнерниң, машина-балгаттың артык кезектериниң, кыварчаар материалдың, чурттаар оран-саваның, аарыг кижилериниң орун-дөжээниң, эт-херекселдериниң, аъш-чемниниң чедишпези, ажылдаан акша-төгериктиң өй-шаанда үнмези дээш, оон-даа өске.

Ынчалза-даа кожуунуң бүгү эмнелге ажылдакчылары, рыноктуң бергелериниг ундаравайн, акша-төгерикти чеже-даа үезинде албайн, амыдырал-чуртталгазы баксырап турза-даа, келир үеге бүзүреп, чонну өлүм-чидимден, аарыг-аржыктан камгалаар дээш бүгү күжүн үндүрүп, тура-соруктуг ажылдап турарын демдеглеп каары артык эвес.

— Янзы-бүрү аарыгларның 7 салбыры бар дидипер, оларның хандырылгазы кандыгыл, эмчи?

— Оран-сава-биле четчир деп болур. Ооң мурнунда кагдынган ПМК, шериг комиссариадын, 10 ажыг чыл иштинде ажыглалга кирбейн турган ийи каът эмнелге тудуун септеп, дерип кылгаш, ажыглалга киирген бис, ол-ла бүгү ажылды төп эмнелгениң кол эмчизи Зинаида Александровна Шаалының тывынгыр, сагынгыр, кижилер-биле сүмележип, демнежип, чугаалажып билириниң ачызында болган деп санап турар бис. Зинаида Александровна кожуунуң төп эмнелгезин удуртуп келген үезинден эгелээш, бо үеге чедир чоннуң кадыын камгалаар талазы-биле дыка хөй ажыктыг үүлдерни кылганын, кожуунуң чонунуң, кожуун чагыргазының, Кадык камгалал яамызының үнелеп турары аная эвес.

— Кожуунуң төп эмнелгезиниң удуртулгазы, ооң ажылдакчылары кандыг сорулгаларны салып турарыл?

— Чоннуң кадыын камгалаары. Ынчангаш үе чеже-даа берге, акша-төгерик чедишпес-даа болза, боттарывыстың ыдыктыг хүлээлгевисти күүседир дээш бүгү-ле аргаларны, хемчегларни ап, ажылдаарывысты медереп, билип турар бис.

— Айтыыгларга допчу, долу харыыларны бергеникер дээш четтирдим, Өнер Хүлерович.

Дадар-оол МОНГУШ.

ЧЕДИП АЛЫРЫН ЧУГААЛАШКАН

Март 1-ниң медээзи-биле алырга, Россияда бүрүткеттинген СПИД-тен аараан 1102 кижинин 36-ы Сибирь девискээринде чурттап турар. Ол сан-чурагай республиканың Кадык камгалал яамызының ээлчеглиг коллегия хуралында адаттынган.

СПИД аарыының бистиң ырак республикавыска неп-теревес дээриниң магадылалы бар бе? Республиканың клиниктиг иммунология төвүнүн кол эмчизи А. М. Ламажаа «Чок» деп бадыткаан. Халдавырлыг ол аарыг Россия девискээринде тарап турар, а бистиң Тывада комплекстиг профилактика ажылы чорудар материалдыг база амдыызында аажок кошкак болуп турар. Ындыг турбуже клиниктиг иммунология төвүнүн ажылдакчылары халдавырлыг аарыгны ооскүтпезиниң бүгү-ле хемчеглерин ап чорудуп турар. Халдавырлыг аарыглар эмнелгезинде тускай блокта 5 орун ангылаттынган. Иммунодиагностиканың чаа-херексели тургустунган болгаш Кызылдың 2 дугаар поликлиникаазының базазында ооң ажыглалын шидгээдип алган болгаш кеш аарыг диспансеринге «айыылдыг болүктүн» дээривис 30 муң хире кижи консультацияны эрткен. Бо ыллыдың эң кол сорулгазы — профилактика ажылын калбаа-биле чорудары болгаш чурттакчы чоннуң кадыкшылын үезинде быжыглаары-биле кижиниң организминиң камгалал системазын ханы өөренир эртем-практиктиг хемчеглерни кылып чорудары.

Коллегия хуралында оон аңгыда бисте онза чугула черни ээлеп турар психиатрия албанының ажыл-чорудулгазының дугайында айтырыгны база чугаалашкан.

Амгы үеде амыдырал байдалдың аайы-биле сагышсеткил аарыгларының өзүлдези илереп эгелээн, алкоголизм, дүвүрел, коргуушкун дээн чижектиг үүлдер ацаа база салдарлыг боон турар. Бай-Сөөтте психоневрология интернадын хагганы-биле республиканың чыттырып эмнээр психиатрия эмнелгезиниң ажылының хемчээли улгаткан, ындыг болзажок ооң материал-техниктиг базазы он-он чылдар иштинде өскерилге чок арткан. Маңаа эмчилер бо таварылгада боттары күш четпес. Коллегия хуралында психиатр эмчилерге чаа дериг-херексел-биле дузалаарының дугайында шиитпир хүлээн алдынган, «1996—98 чылдарда психиатрия дузазын экижидерибиле соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында» тускай сорулгалыг программаны амыдыралга боттандырары-биле Социал камгалал намызы, Кызыл хоорайның болгаш кожуннарның чатырга черлери-биле кады ажылдажылганы чедип алырын чугаалашкан.

Наталья БОГДАНОВСКАЯ.

ӨГ-БҮЛЕ ХООЙЛУЗУ

1996 чылдың март 1-ден эгелеп, Россия Федерациязынга Өг-бүле Кодекизи (хоойлузу) күштүг боп эгелээн. Бо дээрге бистиң ниитилеливистиң амгы үедеги хереглелинге дүгжүп турар чугула чаа документ болур. Өг-бүле хоойлузунда айыткан норма-чижектер болза, өг-бүле бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге ажыктыг документ болур. Өг-бүле, ие-чаш, адалар болгаш уруглар күрүне камгалалында киргени олдур.

Өг-бүле хоойлузунда ең чаа үүл болза, өг-бүле туткан кижилерниң тускай кереэни чарары болур. Ындыг кереэни мооң мурнунда-ла өг-бүле туткан кижилер база чарып болурун ында айыткан. Өг-бүле тутканнарның харыысалгазын ында тодаргай айыткан. Өг-бүле тутканнарның өнчү-хөренгизин канчаар хуваарының нормаларын база айыткан. Өг-бүле кереэзин бижимели-биле кылыр болгаш нотариуска бүзүреттирер.

Өг-бүле туткан соонда кайы-даа таланың киржилгези-биле чедип алган өнчү-хөренгиниң кайы хире хуузу кымга онаажырын, харындаа моон сонгаар тыптынып ап болур хөренгилерин кереэге айтыр. Өг-бүле туткан кижилер уруг-дарының ажаап-тежээриниң, өнчүнү үлежириниң, кандыг чарыгдалдарны кымның кылдыгының дугайында боттарының эргелерин болгаш хүлээлгелерин ук кереэге айтыр. Бо дээрге өг-бүле чарлып турар үеде өнчү үлежириниң айтырыын үзе шиитпирлээни ол-дур, уруг-дарыы ада-иезиниң кайызы-биле чурттаарын безин айтып болур. Өнчү кылдыр кымның, чүнү сатканын безин айтып каар.

Өг-бүле хоойлузу чүгле чарлып турар кижилерге херек эвес, кижи бүрүзүнүн бодалдарын, быжыг өг-бүле үнүн, кымның уржуунда бузулганын айтыр.

Уруглар азыралынга алимент төлээринин чурумун ук хоойлуда онзалап тодаратка. Боттарының уругларын азыраар дугайында кереэни ада-иелер чарып алыр болза, ону ол кереэ езугаар шиитпирлеп болур, келерее, судка киирип болурун айыткан. Алимент төлээр дугайында ындыг кереэни нотариуска ыяап-ла бүзүреттир. Ындыг кереэге кижилерниң аргашинээзин (ажыл телевизиби-биле) барымдаалап талалар айтыр. Маңаа кол үүл болза, уруг-дарының амыдырап-чурттаарынга четчир хөренгини айтыры болур. Кандыг оруглаан, кайы хире хуулу төлээрин ыяк айтыр. Төлеп шыдавайн баар болза, өг-бүле тутканнарның үлешкен өнчүзүн долаа кылдыр салыр апаар.

Бир эвес алимент төлээр кижи акша-шалын чогундан өрелени баар болза, ук өреин оларның банкыларда азы чээли черлеринде агар санарындан тыртарын кереэге айтыр. Негелде-чорудуушкын хоойлузунга дүүштүр судтар уругларына өрелиг кижилернин эт-севин (хөренгизин) хавырып болур.

Өг-бүле кодекизинде алиментиин чогуур үезинде төлевээни дээш буруулуг кижиге харыысалга онаарын база көрген. Чижээ, кереэде айытканын езугаар алимент төлээринден ойталаан, азы төлээр акшазы чок кижилер өрелиг апарган болза харыысалгадан чайлаар эргези чок болур. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, өрелиг кижилер уругларына ыяап-ла төлээр.

Алиментиин чогуур үезинде төлевээни дээш харыысалганы буруулуг кижилерге онаары дээрге оларның өг-бүлезиниң, уругларының мурнунга харыысалгазын улгаттырар.

С. АЖИ.
ТР-ниң Юстиция яамызының специализи.

Эмнелге болгаш амыдырал

КИЖИ КАДЫК-ЛА ЧОРЗУН ДЭЭШ

Ак халаттыг кижилер

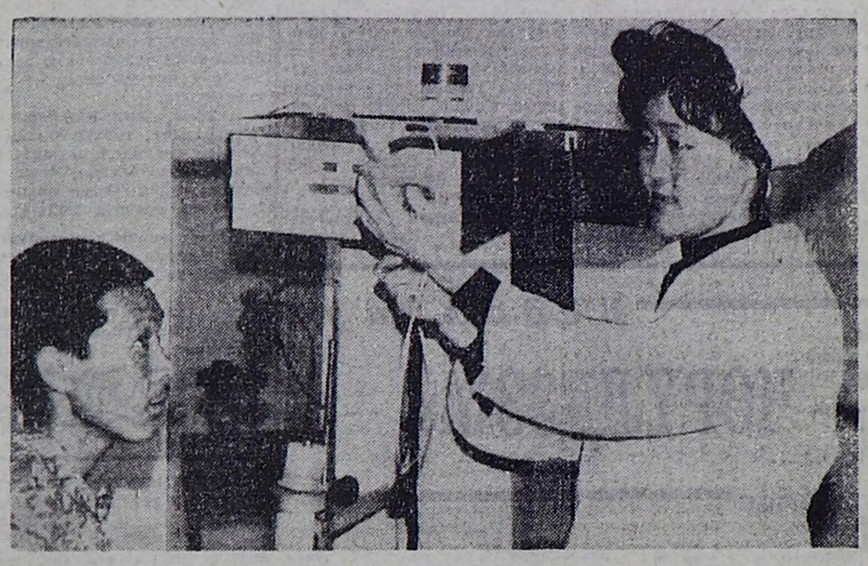

Эмчи сестразы. Кижилерниң кадыкшылы, амы-тыны дээш харыысалга сестра кижиге онаажын турар чүве болганда, ол бодунуң шилип алган мергежилинге бердингеп, аарыг улуска ачы-буян көргүзеринге кажан-да белен болур ужурлуг. Шак-ла ындыг мөзү-шынар республиканың өкпе аарыларын эмнээр эмнелгезинде аарыг кижилерни эм холумактыг бус-биле тындырып эмнээр кабинетте сестралап ажылдап турар Татьяна Кыргысовна Сааяда бар. Ол Кызылдың медицина училищезин доосканы, 1987 чылдан бээр ам тос чыл дургузунда, ажылдап турар.

Аңаа эмнедип келген кижилерни хүндүткел-биле чылыг уткып алыр, ээлдеп чаңчылдыг, биче сеткилдиг деп бедик үнелелди Татьяна Кыргысовна чаңгыс удаа эвес дыңнап келген. Чылдың-на ол кабинетке муң хире кижи эмнедип кээп турар. Ажылдап келгениниң үезинде Татьяна Кыргысовна ортумаа-биле тос муң ажыг аарыг кижилерни эмнеп, кадыкшылын экижиде-ринге үлүг-хуузун киириштирген.

Сөөлгү чылдарда өкпе аарыының (туберкулез) янзы-бүрү хевирлери республиканың кайы-даа кожуун, сумуларында, чурттакчылыг чер бүрүзүнде аажок нептерээн. Ынчангаш, бо эмнелгениң эмчи болгаш сестра кижи бүрүзү ол аарыгга удур болдунар-ла аргаларны ажылдап, чон ортузунга массалыг тайылбыр ажылын, баш удур эмнээшкиннерни кылып турарлар.

Май байырлалын таварыштыр эмчи сестразы Татьяна Кыргысовна Сааяга бүгү-ле экини күзеп, ооң чоннуң кадыкшылы дээш буянныг ажыл-ижинге чедишкинни күзеп каалы.

ЧУРУКТАРДА: Татьяна Кыргысовна СААЯ ажыл үезинде; санитарка Екатерина Васильевна ГОНЧАРОВА.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Оорлар, оларның камгалакчылары

ТҮҢНЕЛ БАЗА ҮНМЭЭН

1994 чылдың июнь 13-тен 14-че дүнезинде чөөн талакы гаражтар ниитилелинге Анатолий Егорович Амзараковка хамааржыр гаражты үргеген киргеш, «УАЗ-469» автомашинаны, эт-септи, артык кезектерни оорлаан. Оорлаткан кижиниң материалдыг когаралы 150 миллион рубль болган. А. Амзараковтуң дыннатканын езугаар алырга, бо херекке хамаарыштыр кеземче хереэн безин оттурбаан болуп турар.

1995 чылдың июльдун 9-тан 10-че дүнезинде гаражтарның ол-ла ниитилелинге хамааты Чолдак-көк Сундуевич Ооржакка хамааржыр гаражты ажыдып киргеш, «ГАЗ-69» автомашинаны, «ИЖ-10» маркалыг чаа мотоциклди, эп-септи, артык кезектерни оорлаан. Оорлар 51 миллион рубльдиң когаралын бо хамаатыга таварыштырган. Ч. С. Ооржактың гаражын оорлаан кижилерге хамаарыштыр кеземче хереэн оттурган болгаш оорларны сойгалап илереткен. Дмитрий Георгиевич Запорожец болгаш Дмитрий Иванович Могутов олар оор херектерни кылган, оларга РФ-тиң КК-ниң 144 үүлүнүң II кезээ-биле херек онаарын көрген. Д. И. Могутовту тудуп ап турган үеде ол бодунуң буруузун билинген болгаш Д. Г. Запорожец-биле кады оор херек кылганын дыннаткан болгаш Ч.-К. С. Ооржактың гаражындан оорлаан үүлдерни кайда чажырганын безин чугаалаан. Буруудаттырган Д. Г. Запорожецти истелге чери тудуп, хоругдаар дээш тыппайн барган.

Баштайгы үеде ооң төрелдери ону чажырып, 55557 шериг кезээнде албан эрттирип турар кижи деп мегелээннер, а шериг прокуратуразы шериг кезээнден халажып чоруй барганын дыннаткан. Ындыг дыннаныг 1995 чылдың июнь айда келген. Ол-ла чылдың декабрь 19-та Запорожец республика эмнелгезиниң нерв салбырында чыдып алганын эмчилер бадыткаан. Д. Г. Запорожец 1996 чылдың февраль 2-де республиканың угааны солуу кижилер эмнелгезинде чыдар деп медээ база келген. Бодап көөргө, оор үптекчини чажырарының болдунар-ла аргаларын кылып турар хире-дир.

Д. Г. Запорожецтиң иези Тамара Оюновна Запорожец Кызыл хоорайның ИХЭ-де истекчиге келгеш, «Мээн оглум оорлаан үүлдерин оон ээзинге долузу-биле эгидип берипкен, херекти соксадып коруңер» — деп диллеги база кылган. Шынап-ла, ындыг болган чүве болза, оор болгаш ооң иези истекчиге кады келгеш, буруузун миннип, дилег кылыр ужурлуг турган, Тамара Оюновнаны маңаа тодаргайлаары артык эвес боор. Ол болза шаанда истелге черинин даргазының оралакчызы чораан улуг дужаалдыг кижинин уруу, боду — чурт үлетпүрүнүн болгаш коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилелинин республика комитединиң даргазы албан-дужаалда ажылдап турар кижи-дир. Бодунуң төрел, найыралдыг харылзаларын ажыглап, оор оглун истелге органнарындан чажырып турарга канчан тааржырыл?

Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелинин № 1 салбырының истекчизи С. Сумбаның ажылынга хамаарыштыр айтыыглар база тургустунуп турары эллептиг. 1) Эт-севин оорлаткан Ч.-К. С. Ооржактың 1996 чылдың январь 16-да бижээни ийиги билдириишкинин хереке кошпаан, кайда чыдары билдинмес. 2) Оорларны байысааган материалдар кеземче хереэнде база чок. 3) Херекти оттурган үеден бээр эрткен сес ай иштинде истекчи С. Сумба чүнү кылып турган ажылдакчы боор? 4) Оор Д. И. Могутовту бөгүнге чедир чүге тудуп, хоругдавайн турарыл?

1995 чылдың сентябрь 20-де гаражтарның ол-ла ниитилелинде хамааты Евгений Георгиевич Ширинниң гаражын үреп киргеш, «Москвич-412» машинаны оорлаан. Ооң даартазында хүн ук, машинаны Көк-Тейде часкаш, артык кезектер кылдыр белеткеп каан турза тыпкан. Ол-ла черге Д. И. Могутовту болгаш Д. Г. Запорожецти тудуп алган. Маңаа хамаарыштыр Кызылдың № 1 шагдаа салбыы херекти оттурган, оон чогуур түннел база үнмээн.

Оорларның оруу мунгаш болур, ынчалза-даа оларны мынчаар камгалап, чажырып турарга, аар кем-херек үүлгедиишкиннери канчап соксаар боор. Бо херектиң дугайында Кызыл хоорайның ИХЭ-нин истелге килдизинин начальниги Кан-оол Салчакка база чораан бис, чүге ажынар чүве ийик, коргунчуг кижи болду, ажына бергенде арылап дег апаар...

Кызылдың чурттакчылары Анатолий АМЗАРАКОВ, Евгений ШИРИНИН, Чолдак-көк ООРЖАК.

Күзээшкин

ЭРИГ БААРЛЫГЛАР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗУН

Амыдырап-чурттап чораан кижи чүнү-даа көөр, ыңнаар, чүү-даа чүвеге таваржыр.

Мен база-ла амыдыралдың аар-берге согугларынга улаштыр-улаштыр таварышканымдан нерв болгаш чүрек баксырап, үргүлчү чавыс чоруур хан базыышкыны хенертен улгатканындан Эрзиниин төп эмнелгезиниң ниити аарыглар салбырынга эрткен чылдың декабрь 9-та ажылдап олурган өрээлимден дорт эккелди. Келирде домак хамаанчок, сөстү безин сөглээрде улуг күш үндүрер, чугаам чидип, дылым долгажыр турду. Эмнээн эмчим Рада Маадыровна Соян, эккелген эмчим Чечек Сынааевна Ламажап дурген хемчег албаан болза, инвалид болу бээримниң барымдаазы чайлаш чок турган. Эмчилеримниң кызымак дүрген хемчег алганындан байдалым экижип, уругларымга кадык ие боон ээп келдим.

Мооң мурнунда чылдарда турганындан эмнээшкиннің угланыышкынында улуг өскерилгелер болганын чаңгыс мен-даа эвес, өске аарыг улус база өөрүп, чугаалажып турар болду. Ол болза салбырның эргелекчизи Ч. Ламажап, Э. Хайбы, Р. Соян оларның чедип алган чаа үүлдери деп билир мен.

База бир сагыжым өйүп чоруур үүл бар, черле биживес болзумза, сагыжым оожургавас. Ие кижиге чырык өртемчейде төлү дег үнелиг үүл турбас... Дузаргак, биче сеткилдиг, оожум, томаанныг, улугну улуг деп, бичиини бичии деп билир чораан, ажылының аайы-биле Тыва-выстың шупту кожуунларны хамаанчок, кайда-чүде чыдар Вьетнам, Индия, Каттышкан Араб Эмираттарының, Йемен, Джибути республикаларның булуңнарынга ыдыктыг шериг хереэнге Тывадан чаасканн, өске нация улустуң аразынга үш чыл чоруп чораан, ынак төрээн Тываэзынга чаңгыс шыйбак чок чаныш келген, уругларымның эң улуу, даянгыыжым, чөлеңгинжим боон чораан ус-шевер оглум эрткен чылын тыва-ла оолдарның холундан барды.

Школа соонда тос чыл чурттаан назынын оглум халас эрттирбээнинге чоргаарланып чоруур мен. Уфага өөренип, тускай эртем чедип ап, шериг чоруп, ажылдап турду. Чок болур хүнүнде безин ажылдап турган. Толун чидирип алгаш, ие кижиге чырык хүн көрүп чорууру кайы хире хомуданчыын деңнээр сөстер тывылбас-тыр... Ону чүгле чурттап эрткен ие билир. Чаңгыс чурттаар назынывыста көруп чоруурга өглуг-баштыг, ажы-төлдүглерде безин өөдежоктар бар-дыр.

Оглумнуң чок апарган баштайгы берге шактарында бистиң өг-бүлевиске кэзүлбезе-даа, боду хол кирип, улуг дузаны чедирген республиканың хереэженнер чөвүлелиниң даргазы М. О. Ондарга онзагайлап четтиргенимни бодум иштимде илередип чораан мен, аас-биле сөглептер үе меңээ тававышпады, бо солунну дамчыштыр сеткилимни ажыдып, четтиргенимни илередип олур мен. Ханныг холдуг санныг өлүрүкчүлерниң, чаңгыс хүнде чиир хлевиниң өртээн безин ажылдап ап шыдаар шаа чок ооржуларның, үптекчилернин, адааргактарның орнунга өртемчейге буян чедирип, сеткил өөртүп чоруур кижини **КИЖИ** деп медереп, үнелеп чоруур эриг баарлыглар хөйле болзунам!..

Ынчангаш, үстүнде адааным дуңмаларымга, М. О. Ондарга сагыш човаңгыр чоруунар дээш база катап четтирдим.

Тамара ХОБИГА.
Эрзин кожуун.

ДҮРГЕН ДУЗА

Таңды кожуунуң төп эмнелгезиниң дүрген дуза чедирер салбырының фельдшери Борис Сандый-оолович Оюнга ужуражы бергеш, аңаа элээн каш айтыыглар салып, чугаалажып олурумда телефон кыңгырт дээн соонда, эмчим ол-ла дораан суур иштинде чалалгаже чоруур апарды. Ынчанмайн канчаар, сөөлгү үеде көдээ суурларда грипп дыка нептерээн турду. Ооң кадында, акша-төгерик чок-ла дээр, ол хирезинде чоннуң арагалаары мырыңай кедереп барган. Арагалаашкынның түңнелинде, шош-содаа, хан-чин дээш чүү үнмес дээр силер. Оларга база-ла кандыг-даа таварылгада эмчинин дүрген дузазын чедирер апаар. Эмчиниң дүрген дузазын чедирер салбырда 3 фельдшер, эмчи сестразы 3 кижи, 4 чолаачы, санитаркалар демниг ажылдап турарлар. Оларның аразында хоочун фельдшер Доктугу Оюнович Чаш-оол 20 ажыг чыл иштинде ында ажылдап келген. Ол аныяк эмчилерге арга-сүмезин кадып, коллективтиң хүндүткелин чаалап алганнарның бирээзи.

Салбырның эргелекчизи Галина Оюнның чугаазы-биле алыр болза, чалалгалар байырлалдар үезинде база дыштаныр хүннерде, январь айда, кажан грипп нептергей турда, кончуг хөй болган, хүнде 20-30 чеде бээр. Дүрген дуза чедирер эмчилер ажылының аайы-биле шагдаа болгаш өрт черинин ажылдакчылары-биле тудуш харылзаалыг. Болган болуушкуннарга херек апарган таварылгада кады чеде бээрлер. Малчыннарже чалаашкыннар база эвээш эвес. Ажыы-биле чугаалаарга, коллективтиң ажыл-ижи бачым чай чок, байырлалдар үезинде улам көвүдээр.

Альберт ОНДАР.

ХОРАЛЫЫН БИЛЕ ТУРА-ЛА

Араганың хоразы кончуг улуг. Арагалаашкын оргунчуг деп чүвени кижи бүрүзү билир болза эки. Арагадан когаралды көрген улустуң саны сөөлгү үеде база көвүдеп турары хомуданчыг. Ол хирезинде-ле чоп ортузунда арагалаашкынның нептереп турары дүвүренчит

Араганы каш хонук улаштыр хөйү-биле ижип турарга, кижиниң мага-боду аңаа дүрген чаңчыга бээр. Ол чүге ындыгыл дээрге бистиң тыва чоннуң, бойдус бүдүжүвүстен, тоогу амыдыралывыстан арагага удур тускай бүдүмел изофермент эвээш боон турарындан арагаже дарый сундугуп, арага аарыындан дүрген аарыычал чон болган-дыр бис. Ынчангаш тыва кижиниң мээзинге, угаан-медерелинге араганың дээжизи база бир янзы боон турар.

Араганың хайы-биле кижилер амыдырал-чуртталгага сонуургалын чидирептер, угаан сайзыралы кошкаар, кандыг-даа чүвени чедир бодавастап эгелээр, дүрген хорадаачал, хомудаачал, өш-өжээн бодаар болгаш, эзирий берген үезинде коргунчуг кем-херекти үүлгедип каарындан-даа кортпас болур. Моон ап коорге, арагалаашкын коргунчуг, берге аарыг боон, кижи амытанның чуртталгазын, сеткил-сагыжын бодунга хырба дег тудуп чоруур. Ылаңгыя аныяк улус 20 хардан 35 харга чедир хөй арагалаар болза, арага аарыынче чайгаар сундуга бээр болгаш араганың хайындан бир-ле чүвени үүлгедип алган болур, чок-ла болза, кем-херекке онаажыш, азы аныяк назынындан чарылган болур.

Бир эвес ада-иениң кайы-бирээзи арагаже ханы сундуккан болза, ол өг-бүлениң ажы-төлү кандыг-ла-бир аарыг уругларга хамааржыр. Чүге дээрге олар өг-бүле болганда, ол уругларның аажы-чаңы чоорту каржы апаар болгаш мегелептеринге ынак, бичиинле бергелерге таварышкаш, дүрген хомудап, хорадай бээрлер.

Чамдык бичии уруглар арага аймаан 8—9 харлыындан эгелеп амзап, ижип шенээн боон турарлар. А 14—15 харлыында араганы улуг улус-биле дөмей ижиптер апаарлар. Арагалаар ада-иелер ажы-толунге каржы, уругларының сеткил-сагыжын бодап билбес, олардан хоорук болур.

Ооң түңнелинде ам бо үеде чүнү көрүп турар-дыр бис, арагаже сундуккан, ону ишкеш албыстап, аарып, хораннанып өлүп турарларын саны чылдан чылче көвүдеп, аар-берге кем-херекти кылып, боттарының торүп алган чаш ажы-толунун амытынынга безин чедип турары чажыт эвес болгай. Бо дээрге тыва улустуң тоогузунге турбаан кем-херек-тир!

Сөөлгү үелерде суурларда, кожууннарда «адрес» деп «чаа» сөс тывылган болгай. Ооң тыптын келгениинге кым буруулугул? Эмчилер бе, башкылар бе, азы иштики херектер албанының ажылдакчылары бе? Чүнү кылза экил? Мээң бодалым — арагага удур демиселди кожуун, суурлар бүрүзүнге калбартыр, чон ол талазы-биле бир-ле түңнелди үндүрер үези келген деп бодаар мен. Лекция, беседаны чорудуп, тайылбырлап, тускай комиссия тургузуп, комиссия даргаларының кылып чоруткан ажылын ай санында дыңнадып, эмнедип алыр дээн күзелдиг улуска дуза чедирерин күзедим.

Тамара ШИРИЖИК.
Наркология диспансериниң кол эмчизи.

ХАЙГААРАЛДЫ КҮШТЕЛДИРЕР

Шаандан тура тыва улус ажы-төл кижизидилгезинче кончуг кичээнгей салып чораан. Эң ылаңгыя улуг кижилер-биле мендилежирин, хой малды кадарарын, аътты киженнээр, дужаар, өргээрин, хураган хөнээрин, хой, өшкү, инекти саарын өөредип, айтып, сургаар чанчылдыг. Ажы-төл адаезинин сөс-домаан аажок дыннаар, биче сеткилдиг, кежээ, ажылгыр турган. Мал-маган дээрге тыва кижиниң амыдыралының ыдыктыг дозу чораанын төөгү биске сагындырып кээр.

Төрээн черим—Ак-Эрик суурнуң төөгүзүнден чамдык сак ыышкынны кыла каапгайн.

1941-50 чылдарда «Ак-Кежиг» дээр МЧАЭ болуп, соянныр Агар, Нарын, Дугай, Шара-Нуур, Ары-Бүрээ, Хөлчүктер ынчаар чурттал чораан улус болгай. 1950 чылда Сталин аттыг колхоз тургустуваан. Даргазынга Кол Байгыжыкты, кол бухгалтеринге Далай-Хөө Даваны колхозчулар сонгуп алганнар. Эң баштай колхоз конторазы, аъш-чем садыы туттунган. 1950-51 өөредилге чылында эге школа ажыттынган, оон баштайгы директору Чамыян Санаевич Умбаа дээр аныяк башкы болган. Ол ам Кур-Чер суурда чурттап орар.

Эң баштай уруглар садын Тарбык Соянныр ийи өрээл бажыңына ажылдадып эгелээн чүве. Оон повары ам бистиң аравыста чок Галина Улзай турган. Уругларны ажаар, чемгерер удудар, ойнадыр кижи ам 70 харлап бар чоруур Фина Папаа турганын боду сактып, чугаалап чорду. Ынчан сут, эзт тараа-биле амыдыраар үе турган. Ясли уругларына чинге-тарааны соктааш, сүттээш чемгерер. Удуур оруп-дөжек чок, шала кырынга аалдарындан эккелгилээн идик-хевин, дөжээн чаткаш, удудуп турган деп, Фина угбай сактып чугаалаар. Ол үеде амыдырал ындыг бөдүүн турганы ол-дур ийин.

Амгы уруглар садын 1956-57 чылдарда Турносов дээр хамааты кижи бригадазы-биле тудуп, дооскан. Ол ясли-садтың эргелекчизинге Балма Ооржак ажылдап эгелээн. Ынчангы поварлары Анна Иванченко, Анна Хүрең-оол, а кижизидикчилери Килинмаа Чыпсынак, Кара-кыс Эрендей олар турганнар. Анаа алды айдан ийи хар чедир чаш уруглары хүлээп ап, хондур, хүнзедир ажаап-тежээр. А уруглардың кадыының байдалын эмчи Татьяна Көк-оол хынап, шинчип турганын сактыр-дыр мен.

1958 чылда уруглар садының ийиги оран-бажыңының тудуун Хайын Соян, Чигжит Мартыгыр, Севек, Тарбык Соян болгаш өске-даа тудугжулар тудуп дооскаш, ажыглалга киирген. Уругларның саны көвүдээни-биле ажыл-агый эргелекчизинге Чыпанай Чапайлы, хеп чуур кижиге ам бистиң аравыста чок авам хөөкүй Севилчей Соянны ажылдадып алган. Аввыс дыка хөй чылдарда чонунга аъш-чем кылып, поварлап ажылдаан. Суур чону ону анаа-ла «повар кадай» дээр чүве.

Мурнуку чылдарда ийи аңгы уруглар садын совхоз-биле кожуунуң улус өөредилге килдизи харыылап турган. Ам олар тус чер чагыргазының эргезинче шилчээн. «Хөглүгбей» уруглар садында шупту 22 кижи ажылдап турар. Оларның иштинде 6 тускай ортумак өөреткенниг кижизидикчи башкы бар. Доктаамал турар уруглар саны 41 кижи. Оларны хаан-ааныының аайы-биле чарын алган, өөредип, кижизидикчилер Валентина Даваа, Зоя Дажы Чуруна Дандаа, Анымаа Сембуу хөй чыл иштин е ажылданнар. Баштайгы ийизи ийиги категорияның башкылары болуп, чоозадыкчы ёзу-биле ажылдап, өске эш-оорунге үлегержиэн коргузүп келгеннер.

Суму чагыргазы ясли-садтарны одаар чүүл, аъш-чем-биле багай эвес хандырып келген. Ынчалза-даа хүн бүрүнүн амыдыралында таваржып турар бергедээшкиннер, ол коллективти оюп артыр-ын турарын эскердим.

Бо хүннерде биичин чаштар сүт ишпээн турар, картофель-биле база хандыртынмаан. Бо бүгү байдалды ханыны-биле өөренип көрүп, уруглар садтарынче хайгаралы күштелдирери черде чугула деп бодаар-дыр мен.

Даш-оол ТАНОВ.

Көдээ культура одагларында

ЫНЧАН КЫМГА-ДАА СОЛУН БОЛУР

Бүрен-Хем суурда Культура бажыңының ажылчорудулгазы Каа-Хем кожуунда дээрелерниң бирээзинге үргүлчү санадып келген.

Чоннуң культурлуг дыштанылгазын организастап, спортчу оюннарны, чаңчыл болган байырлалдар кежээлерин, ужуражылгаларны, мөөрейлерни эрттирип турары өөрүнчүг. Ылаңгыя бо сөөлгү эрткен «Мээн суурум — мээң салым-чолум», «Экер эрес эрлер», «Каа-Хемниң сылдызы», «Эң узун чаштыг кыстар» деп кежээлер онзагай болган. Суурда болуп эртип турар солун кежээлерниң идепкейлиг киржикчилерин адаары артык эвес деп бодаар мен. Оларга улуг назылыгларның аразындан ыраажылар Аңчы Ложанмай, Ончумаа Ондрун, Бүлчүүмаа Барымзаа, Бүрүткел Донгак хамааржылар. Бүрен-Хем ортумак школазының коллективи көрүлделерге үргүлчү киржип, боттарының чогаадыкчы үлүг-хуузун киириштирип турарлар.

Аныяк башкылар Мария Бежен-ооловна Даргый-оол (школада класстан дашкаар ажылдың удуртукчузу), Алевтина Килим-ооловна (өөредилге эргелекчизи) школада уран үүлдүң удуртукчулары болуп турарлар. «Каа-Хемниң сылдызы» деп мөөрейге 7 харлыг Тайгана Кууларның кожуунга бирги черни бүзүрелдии-биле алганы солун. Ол ышкаш бистиң Культура бажыңында танцы бөлгүмүнүң бөлүк уруглары (удуртукчузу Тамара Александровна Аңчы) кожуундан республикага чедир танцы-самын теп ойнааш, өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Оон ыңай мээң бир деглексээн **чүүлүм чүл дааг**, бо берге **үеде бистиң Культура** бажыңынга **деткикчилер** бооп, **холун сунуп кээр**, чаңгыс чер-чурттугларывыс арат ажыл-агыйлыг Лариса Дамдыновна Чуглур-оол, Олег Сергеевич Ондрун, Олег Сергеевич Лакпа болгаш школада чазаныр цехтиң өөреникчи оолдары (удуртукчузу Каң-оол Бегзиевич Салчак) болгаш өскелер-даа хамааржыр. Культура бажыңында хөл шыдыраа, аргыыр-даараар, аас чогаалының бөлгүмнери база бар.

Амыдырал берге, акша-төгерик чедишпес дээн хевирлиг шаптараазыннарга алыспайн, хостуг үезинде культурлуг дыштаныр, оюнтоглаага киржип, уян ырларны бадырып, танцы-самны теп чоруурга, кымга-даа солун болур.

Савелий САРЫГ.
Бүрен-Хем суур.

«ЫРЫ – 96»

Чоокта чаа Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр аттыг Культура бажыңынга «Ыры-96» деп мөөрей болуп эрткен.

Аңаа назы-хар аайы-биле тургустунган 4 бөлүктен ниитизи-биле 45 ыраажы киришкен. Жюри кежигүннери мөөрейниң негелдези өзугаар киржикчи бүрүзүнүң сцена культуразын сагыш билирин, таарыштыр кеттингенин, артисчи аяншинчизин чугулаган көрген. Түннелинде 1-ги бөлүктен Б. Х. Ондар, 2-гизинден Х. К. Ооржак, 3-күзүнден Раиса Суртаевна, 4-күзүнден З. Д. Суваң 1-ги черлерни ээлеп, шаңналдарны тус-тузунда алганнар.

Шылгараннарны шаңнапмактаарынга деткикчилерниң болгаш албан организацияларның шаңналдарын чон бедии-биле үнелээн. Эң ылаңгыя Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы, «Алдан-Маадыр» совхозтуң директору Юрий Монгушович Бызытпааның рыноктуң бергезинге торулбайн, эң-не шынарлыг, көрүштүг шаңналдарны тывысканы өөрүнчүг. Деткикчилер — суму чагыргазы, Алдан-Маадыр ортумак школазы, ясли-садик коллективтери өртектиг белектер, аргаан-даараан хептер, аъш-чем, бала, согааш, ыыштан чазап кылган белектер, тыва сыртыктар-биле шаңнап мактаан. Бо-ла бүгү үүлдерни организастап эрттиреринге Е. Ш. Ооржак (культура одааның директору), И. Х. Монгуш (библиотекарь), А. С. Монгуш (уран үүл удуртукчузу), А. А. Саттың (чурукчу) идепкейлиг киришкенин демдеглевес арга чок.

«Самбажык» көдээ Культура бажыңының аныяк, тывынгыр-сагынгыр коллективинге моон-даа соңгаар чонунга солун темалыг кежээлерни, ужуражылгаларны, концерттерни, шиилерни көргүзер боор дээрзинге идегел улуг.

Орланмаа ООРЖАК.
Алдан-Маадыр аттыг чурттшинчилел музейиниң Алдан-Маадыр суурда салбырының ажылдакчызы.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистиң ынак ачавыс **Кара-оол Андреевич МАСПЫК-ООЛ** бо хүннерде 60 харлаанын демдеглээр. Бичиивистен тура ачавыстың амыдыралга кызымаан, тура-соруктуун дезексеп, чоргаарланып чор бис. Ол 2-3 дээди эртемниг, партия, советтер органнарынын база бир көскү ажылдакчызы, билдилиг удуртукчу бооп ажылдап чоруурунга өөруп чоруур бис. Оглун болгаш 2 кызын эртем-билигге чедирип, өглеп-баштап каан. Амыдыралдын аас-кежиктиг-даа, аарберге хүннеринде-даа ада-иевис эгин хожа туруп, дузалажып чоруур боорга чоргаар, торулбайн чурттап чор бис.

Эргим ачавыстын биске кызыгаар чок ынакшылы, сагыш човаашкыны дээш четтиргенивисти илередип, төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирип, эң-не кол чүве—кадыкшылды, күзедивис!

Эргим ачай!

Эртип келген чуртталганда хөйну кылдын,
Эргек базып, санап, чыскаап, шүүдеп канчаар.
«Алдан харны ашкан мен» дээш олуртпайн,
Ажыл-иштиң аар-чиигин ам-даа кылчып,
Угу-төөгүң, төрелдериң дөзеп, салгап,
Узун назын назылаарын күзедивис!

Уруглары, оларның ажы-төлү.

Бии-Хем кожуун, хоорай, сумулар чагыргаларының коллективтери **Кара-оол Андреевич МАСПЫК-ООЛДУҢ** төрүттүнгенинден бээр 60 харлаан юбилейи-биле байыр чедирип тур.

Кожуун чагыргазын удуртуп келгенинер үезинде бисти рыноктуң амгы үезинде эки беримчелиг ажылдаарынга, бүгү күштү шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже мөөннээринге, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүүргелериниң эде тургустунуушкунун билдилиг чорударынга өөредип келдиңер.

Бүгү-ле чүве эки болзун деп йөрээвишаан, кадыкшылды, аас-кежикти, чедиишкиннерни күзедивис!

Бистиң ынак ачавыс **Көшкендей Канчыыр-оолович МОНГУШ** май 1-де 55 харлаар. Оон мергежили — бухгалтер. Өскен-төрээн чери Чыраа-Бажынга 1971-1979 чылларда бухгалтерлеп ажылдаан. 17 чыл дургузунда Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының саң-хөө килдизинин көдээ ажыл-агый талазы-биле ревизор бухгалтери, сөөлгү 6 чылда бо хүннерге чедир — үндүүрүг инспекциязының улуг инспектору.

Ачавыс ажылынга бердинген, амыдырал-чуртталгазынга кызымак, топтуг-томаанныг, биче сеткилдиг кижи. Хеймер оглундан аңгыда, 5 ажы-төлүн эртем-билигге чедирип, өглеп-баштап каан. Ол ажы-төлү, арат-чону, аас-кежик, тайбын дээш оран-делегейинге от чаакчызынга ак сүдүн, эртенги шайын чажып, чалбарып чоруур.

Ынак ачавыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр байыр чедирип, эң-не чоок кижилериниң мурнундан кадыкшылды, аас-кежикти, өөрүшкүнү күзедивис!

Өөнүң ээзи, уруглары, оолдары, кенээттери, күдээлери, оларның уруглары.

Өвүр кожуунның Хандагайтының эмнелгезинге үр чылдарда ак сеткилдиг ажылдап чораан эживис

Зоя Михайловна
ОЧУРНУҢ

аныяк назынында хенертен мөчээни-биле сагыш-сеткиливис ханызындан кажыдалын үлежип, оон өөнүң ээзинге, уруунга, оглунга болгаш чоок төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур бис.

Кызылда Балчыыраргарның өг-бүлези.

Тыва Республиканың алдарлыг малчыны **С. К. Ооржактың** оглу

Шолбан-оол Саарович
ООРЖАКТЫҢ

33 харлыында аар аарааш мөчээни-биле холбаштыр оон ава-ачазынга, өг-бүлезининг ээзинге, кады төрээннеринге, чаңгысклассчы эш-өөрүнге ханы кажыдалды илергейлеп тур бис.

Бөлүк төрелдери.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Эрзин кожуунуң саң-хөө килдизинин даргазы Ч. Ч. Дүгерге оон ачазы

Чүлдүм Дошкаевич
ОНДАРНЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Сүт-Хөл кожуунуң Кара-Чыраа школазының коллективи, чоок төрелдери, тус школанын хоочун башкызы, улус өөредилгезинин шугумунга 35 чыл дургузунда ажылдаан, күш-ажылдың хоочуну

Борбак-оол Монгус-оолович
ООРЖАКТЫҢ

аар аарааш мөчээнин дыңнатпышаан, оон өг-бүлезинге, ажы-төлүнге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

«Тываның аныяктары» солуннуң редакциязы «Тываның аныяктары» солуннуң бухгалтери Сергей Хертекович Делгерге оон кады төрээн дуңмазы, Таңды кожуунуң Кочетово ортумак школазынын башкызы

Серекей Хертекович
ДЕЛГЕРНИҢ

дерзии өлүрүкчүлериниң ханныг холундан мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

* * *

«Тываның аныяктары» солуннуң редакциязы «Тываның аныяктары» солуннуң корреспондентизи Айлаң Манзыр-ооловна Монгушка оон кады төрээн акызы

Артур Манзыр-оолович
МОНГУШТУҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

1996 чылдың апрель 24-те бистиң акывыс

Артур Манзыр-оолович
МОНГУШТУН

мөчээни-биле холбаштыр оон өг-бүлезинге, чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур бис.

Дунмалары.

ЭКИ ЧАҢЧЫЛДАРНЫ ЭДЕРЕР

1993 чылда Кызылда, Каа-Хем биле Бии-Хемниң белдиринде «Тувтен Чойхорлинг» хүрээ ажыттынган. Оны XIV Далай-лама башкының ыдыктаанын чон билир.

Тыва улустуң шажын-чүдүлгезин, чаагай чаңчылдарын эгидери-биле хүрээлерни тудуп, ажыглалга киирип эгелээни өөрүнчүг болбайн канчаар. Ол бүгүнү кылырынче эге чада салдынгандаа болза, четпестер ам-даа бар, кылыр ужурлуг үүлдерниң чедир кылдынмайн турары хомуданчыг.

Эрткен үевисте чүдүлгевистиң күштүү-ле ындыг турган боор, тыва кижилер кижи өлүрер хамаанчок, амылыг бичии амытаннарның тынын үспес, чечек-чимис сый баспас чораан болгай. Ламабашкылар чонунуң кадыкчаагай келир үези, тодуг-догаа амыдыралы, ажыл-ижи бүдүнгүр, мал-маганы, тараа-быдаазы элбек болзун дээш дыка хой ажылдарны кылып, хүрээ-хииттерге улуг номнарны номчуп, хай-бачыттан арыг сеткили-биле чайладып чораан. Тыва кижи кезээде топтуг-томаанныг, дузааргак, хүндүлээчел, сагыш-сеткили чараш чораан-даа, ындыг боон артар-даа ужурлуг. Амгы үени эрткен үе-биле деңнээргө дүвүренчиг. Аравыста арагалаар, чашпан тыртар, өлүрер, оорланыр, ажыл-агый кылбас, тояанчы кижилерниң саны хүн бүрүде өзүп турар. Оон ыңай чер-чурт ылгажыр чоруктар база бар. Бүгү-ле чүве дораан сайзыраары берге болбайн канчаар. Ынчалза-даа изиг күзел, дем турда, кандыг-даа ажыл бүдүнгүр боор дээри чөп.

Шажын-чүдүлгени ам-даа нептередип, чон ортузунга суртаал ажылын күштелдирери күзенчиг. Ол талазы-биле сагыш-сеткилимни доюлдуруп чоруур чамдык бодалдарымны ажыдып, сүме кадайн.

Сарыг шажын бисте чаа сайзырап эгелээн болганда, кадрлар чедишпес, тускай литература чок, материал-техниктиг бааза кошкак, таптыг ажылдаар, чурттаар оран-сава көрдүнмээни шын. Чазак чери хире шаа-биле дузаны чедирип, акша-төгерикти аңгылап берип турар. Мен бодаарымга, чон база сагыш човангырын көргүзүп, деткимчени чедирер болза эки.

Оон ыңай чон ортузунга шажын дугайында тайылбыр ажылын дээштиг чорударынга тускай бөлүктерни эвилелдезе. Ол бөлүктерге психологтар, социологтар, шажын ажылдакчылары кирер. Дуганнарда, төптерде ламалар чалалгалардан аңгыда, көдээ клубтарга, школаларга, өөредилге черлеринге барып, суртаал ажылын чорудар, аныяк-өскенниң сагыш-сеткилин арыглаар, артыжаар болза ажыктыг.

Аныяк хуурактарны өөредирин база чугула деп санаар мен. Бир эвес оларны Тывадан дашкаар 6—7 харлыындан эгелеп үүгле хүрээ, башкылар көстүр, өске харылзаа турбас черге өөредир болза, ынчан ёзулуг шажынчүдүлгени билир, билии бедик, шынчы, изиг күзелдиг, бердинген кижилер үнер дээрзинге бүзүрээр мен.

Валентина ХОВАЛЫГ.
Кызыл хоорай.

Бодалдар

«КАЯМ, «ХАЙЫРААН БОТ» – ЧӨРҮЛДЭЭМ»

Символикадан халбактанмас

Хүндүлүг башкы, чогаалчы, журналист силерниң бодаралдыг бодалыңарның чөптүүн, чөрүлдээлиин, шын, мегезин бурган шиитсин.

Силерниң, мени эдип-чазап өөреткениңерге чүректиң ханызындан өөрүп четтирдим. Шии чогаалының экспозициязы, завязказы, кульминациязының күштүг көдүрлүүшкүнү, развязказы болгаш финалын бо бүгүнүң кол дүлгүүрү — символика деп санап турар-дыр силер. Символикаңарны мен В. Ш. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиизинге чыпшыр хырбалап шыдавас мен. Буруудатпайн көрүңер, ону мээң кол частырым деп санап турар-дыр силер. Силерниң ол өөрединиңерде Л. Н. Толстойнуң сүмези бар-дыр. «Оң чаагынче дажыпса, солагайын дөге» деп, ол мээң мөзү-шынарымга эптешпес чүве-биле аксымны хырбалааш, өгүмну бөөшкүннээрин болаарга, эпчок эвес деп бе? Режиссернуң төрээн төлү болур шиизинде ак чүвени ак деп, кара чүвени кара деп, оларнын тыныжын, караа-биле шын дыңнап турар бе? Базымнарны, шимчээшкиннери караанын сөглеп турар сөстери-биле дүгжүп турар бе? Сцена кырынга нүгүл төрүп болбас, актер кижинин бүдүрген ижи шынзыг, бүзүренчиг болур ужурлуг. Чангыс борбак «хос» эрттирген чери көрүкчүге хоранбиле дөмей. Режиссер, актерларның кол дүрүмү: «Нүгүл төрүвес, төл төрүүр»— деп, ачы-буянныг чүүлду күүседир ужурлуг. «Театр уран чогаалында бот-тускайлан дыка хөй агымнарлыг» деп профессор Юфит өөреткен. Реализм, символизм, футуризм, абстракционизм, фундаментализм, оон-даа өске агымнарлыг. Театрлар: драма театры, хөгжүм-шии театры, комедия театры, муакомедия театры, эстрада театры, чангыс актерлуг театр дээш оон-даа аңгы хевирлерлиг дээн.

Режиссерларның кылган ижин, үре-түннелин өөренип көөрде, режиссер кижинин оюу реалистиг абстракционизмнин бе, фундаментализмнин бе, символизмнин бе, дээш оон-даа аңгы, ол кол орукту өөренип таныжарынга улуг ачылыг. Реалистиг базымда режиссер амыдыралдың шын ужуктуун тып алырда, этюдтар-биле бичебиче үзүндүлер-биле эгелээш, ук методун көргүзүглер, актылар, бүдүн шииже кире бээр. Ук ажылды чорударда актерлар-биле демнежип, «демниг сааскан теве тудуп чиири» ышкаш ажылдаар. Режиссер-диктатор болза, ооң негелдезин, даалгазын хажыттырбас, актерларга хостуг эрге бербес. Актерларга четтирген режиссер бодунуң «мен» деп бодалы чок, актерлар аайындан эрттпес, хоолгалакчы режиссер — өскениң ажылын ол хеваэр өттүнер, а режиссер-формалист болза, атворнуң рифмаларынга чагыртыр, форма турза, утказы ажырбас дээр.. Мен ийи-бир чижекти көргүскен ужурум болза А. Ооржактың реалистиг шиини абстракционизмниң методу-биле ажылдаанын эскербейн, символиктен мени буруудаткан ажыы чүл, дээрги Чап Чүлдүм.

Шиининг киржикчилериниң овур-хевирин тургузарда «Нүгүл төрүвес», амыдыралда кижилериниң аажы-чаңын, албан-дужаалын, ажыл-ижин, чугаа-домаа, аарыг-кадыы, ачы-буяны, харам, каржызы суг-суг дээш, дириг кижиге туруп болур бүгү чүүлдерни ажыглаары режиссер биле актернуң кол хүлээлгези — шынзыг кылдыр көргүзери. Хам дугайында: азып каан ээрен чүү деп ээренил? Ээреннер: «Адыг ээрен», «Шывык ээрен», «Ыдык ээрен». Ээренге айыс ап чалбарыыр болгай, бо шиинде чоп үзе-чаза үскүлеп турарыл? Силерниң символигинер чоп мында ажылдаваэыл? Хам кижи деригни хөйлен кырынга кетпес болгай, чүге дээрге хамнын күч-күштүг диирениери, эъдинден дериг дамчып бодарал кылып, аза-четкерни, аарыгларны тайылдырар болгай. Силерниң ынак символигинер хам ролюнда артистиң кол чепсээ-дир. Хам чаяанныгнын овур-хевирин тургусканы хамнар ниитилелинге шүүмчүлел боор турарын чоп эскербес силер. Хам-оолдуң кол сорулгазы Каранын сагыш-бодалында бачытты чайлаткаш, чандыбар, а ол чок. Кажан режиссер биле актер чазып турда бажын суйбавас, ак саазынны арын кылгаш, кара будукту дыл кылгаш чугаалаар. Өзүлде болгаш сайзырал буступ бууваар болгай.

Дээрги Чап Чүлдүм, мени силер кижи санынга албайн турар-дыр силер. Эпохада болган төөгү мөңгеде хевээр чалыы чурттаар, кижи кыыза-даа, чогаал кырывыс. Автор өлзе-даа, чогаалы чурттаар, ооң ачы-буяны ында.

Сценада шии чогаалы бөгүнгү ачы-үре өөренип алыр дириг музей-дир. Силер номчукчуга болгаш көрүкчүге дуза чедирдим деп угаап турар-дыр силер. Оларны ынчалдыр аскарып болбас. Бир эвес силерниң арны-бажыңарны хан-шылба кылгаш, идик-хевиңерни хээ кезип кагза, канчап четтирдим дээр силер.

Бүгү Тываның хүндүлүг оглу В. Ш. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп хөгжүмнүг шиизин үзе-чаза хачылап, өске утка киирип, авторнуң бодалын өскертип турда, ону буянныг иш-тир деп канчап диттир силер? В. Ш. Көк-оолдуң сүзүглүг хөгжүмүн тыва радио болгаш телевидениеде маанай боон бистерни сорук киирер чепсек кылып алган, алдын эртине деп, карак огу дег, хумагалап турда, «Кезиңер!» — деп чалбарыырга окта болур чүве бе?

Шииниң хеви — (декорация) бо эртемни биске ССРЭнин улустун артизи болгаш чурукчузу Н. П. Акимов башкылап турган. Декорация — шииниң хеви янзы-бүрү болур: реалистиг декорация, (условные) — дөзевирлеп хевирлээн декорация, сцена сукнозунга хер-херексел салгаш көргүзери —(доализация), чангыс декорацияга ойнаары, объемная декорация дээш оон-даа янзы-бүрү хөй. Дээрги Чап Чүлдүм, декорация деп термин-биле символика төрелдешпес-ле терминнерни төрел деп, мени орта өөредир хире чажаваан боор мен. Силернин бодап орарынар, «чонуп деп чүвенин чөгенчиин, кырып деп чүвенин кыпсынчыын» дээринер арай элек боор. Декорация: кандыг-даа эрге-чагырга үезинде турган, кажан болган, кая ол чоннун социал байдалы, архитектуразы бо бүгү айтырыгларга харыы тудар ужурлуг. Бо декорацияда харыы чок.

Театр дылында сцена хеви, костюм — идик-хевин кайы-даа үеде турбаан, тооддарда, легендаларда-даа ындыг хеп-сынныг деп дыңнаваан мен. Ындыг хептер турган деп кым деп эртемден бадыткан болурул. Театр бо ажылга чоп сүме албааныл. Бүгү школаларда, чон ортузунда национал идик-хептиң дугайында чугаасоот үзүктел чок туруп турда, орта удур агитацияны театр кылырга болур бе? Кандыг-даа национал улустуң кол чоргааралы идик-хеви, алгал-йөрээли, аян-ыры, эт-херексели.

Бүгү делегейниң, шии чогаалында Караның монологу ышкаш монолог чок. Ол монологту бо деңнелде ышкаш күүседирге, шииниң ортузу ойбая бээрин чоп эскербээн силер. Кижи бүрүзү хире-шаанда хептиг, тос чадырга, ыяш өгге, шивээге кылган болза, чөпсүнүп болур. Хөгжүмнүг шииге ындыг ирги бе деп даап бодаар чүве турбас. «Хайыраан бот» хөгжүмнүг шии, а театр база хөгжүм-шии театры дээрзин утпаза эки. Театр коллективи хөгжүм дугайында сагыш салбаанын эскербээндир силер. А. Калзан «Хайыраан бот»-биле Ленинградка кандидат ат алчык, чамдык чогаалчылар: Ю. Кюнзегеш, К. Сагды, А. Калзан сугларга оргаланган, мени чаш уруг ышкаш кортпактаарга, кайын тааржыр. Шии болгаш өске-даа чогаалдарының теориязы, классификациязы тургустунмаан турда, идеязы чаа үеге дүүштүр кылдынган деп бадыткап турар дидим-недир силер. Бөгүн ында онзагай чүве чок. Комбуга удур теориларны бижип тура, «Бустунмаан үүже» дугайында сөс сөглеваан-дыр силер. Ол үүжеден чаартылга хамааржыр дээрзин кичээн көрээли, мурнуку, ортаакы, артыкы планнарны чедимче чок ажылаанындан актерлар, кажаа чок «хой» ышкаш, кара туразында бастыктажып турар. Бо шиниге үш-булун кончуг көрүштүг болур. Бо дугайында ыыттаваан-дыр силер. Чүге дээрге силерниң алган даалгаларда Комбу кол черни ээлеп турар. Артистериң чүлдүчүрээнде, угаан-медерелинде, дамыр-ханында удуп чыдар хөй олча-омактыг үүжени бускаш, чон-биле кады дойлаарын сүмелевейн, менче чааланып кортпактаарга, силерге эпчок хире-дир. Актер кижини оттуруптарга курлур чорук читкеш, чымчап, үну үнүп, адак-бышкаа чиигеп, карактары шолбан ышкаш кыптыгып, кулаа-биле шинчилеп көре бээр деп өөредиг алгыг-делгем ак-көк орукту тыва бээр.

Шиини чонга бараалгадырда «чеди хемчээли, чаңгыс кезер»: прогонну —хептиг, хөгжүмнүг, чырыктыг, гримниг бир кол белеткелди (генрепетицияны) кылган болза ындыг сандаргай чүве турбас.

Чогаалга чаартылга деп чүл? Кымга херегил? Ону кылырының чылдагааны чүден тывылганыл? Ол дугайында сөс ыыттаваан болдуңар. «Өшкү чудаанын үзер» дээн ышкаш мени херип турар-дыр силер. Актер кижинин «үүжези» фантазиязы кажан-даа төтчеглеттинмес эртине. Ону ажылган байыдар дугайында ыыт чок-тур силер. Кудуктуг аас-кежинин ачызында, курбустугже дываажаңнап бир өлүг, бир дириг ийи кижи чаларап, «грек» деспи иштинде аъттанып тура, «Хайыраан бот» деп алгырган ажыы чүл? Оон орнунга «бурган сагызын өршээди» дизе. Ындыг кавайга карачал кижи орнукшудуп чорбаан. Кандыгдаа чогаал эгелиг, төнчүлүг болгай. Ол арткан дириг көжээлерге чүнү сүмелээр силер. Эгези болгаш төнчүзү бүгүдениң өлчейи — ол чоп чогул. Кара булуттардан дүшкен чаннык — качыгдалдың өртүн кыпсып каар. Бо кончуг дүшкүүрлүг үеде аастааш үнгүр-дүр деп бодаар-дыр мен. Мен силерниң кол сорулганар билдим, болчукчу. Болчукчу бижикчини боостаалавас, а ол камгалап турар ажылының судалын тудуп, аарыгны эмнээр, эмин сүмелээр ужурлуг, символикадан халбактанмайн, шии тургускан методту — абстракционизм дээрзин угаап көрүнер.

Иван КОМБУ.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000.

Агар саны: КБ «Тыва кредит», № 363906, корр. сч. 700161629, МФО 49304729, ИНН – 1701008465

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӨӨДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор
Б. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалы секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эрпен.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары—3-34-17; 3-33-91; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98, үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73, көдээ ажыл-агый—3-36-82, культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер оолгаш спорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39, 3-34-93; чаагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41, солун келбейн баргавда — 3-57-92, 3-14-94, бухгалтерия — 3-41-16; чарлалдар килдизи — 3-34-57.

Солун Россия Федерациязының Парлаалга болгаш массалыг информация чепсектериниң галазы-биле хоойлу жудулгазының чагылдазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелиинде бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — 100007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлаалга болгаш информация галазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы — 8426. Чагыг № 105 — 165.